

Latvija pasaules politikā:

iespējas un ierobežojumi

Latvija pasaules politikā:

iespējas un ierobežojumi

Otrais, papildinātais izdevums

Latvijas Ārpolitikas institūts
Rīga • 2001

UDK 327 (474.3)

La 804

Latvijas Ārpolitikas institūts (LĀI) ir dibināts 1992. gada 20. maijā kā bezpeļņas institūcija, kuras uzdevums ir informēt Latvijas iedzīvotājus par starptautiskajiem notikumiem un Baltijas drošības jautājumiem. LĀI ir neatkarīga nevalstiska organizācija, kas organizē lekcijas, seminārus, apmaiņas programmas, publicē grāmatas, uztur specializētu bibliotēku un veic pētījumus par Baltijas drošības jautājumiem.

Ārpolitikas institūtam nav savas īpašas nostājas aplūkotojās jautājumos; par publikāciju saturu ir atbildīgi to autori.

Grāmatas atkārtots izdevums tapis ar
Latviešu Fonda finansiālu atbalstu.

Zinātniskā redaktore Žaneta Ozoliņa

Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi. – 2., papildinātais izdevums. – Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2001. – 80 lpp.

ISBN 9984 - 583 - 28 - 7

© Roo /dizains/

Drukāts RA "Terras Media"

© Latvijas Ārpolitikas institūts, 2001

© Latvijas Ārpolitikas institūts, 1995

Saturs

Žaneta Ozoliņa	
Ievads	4
1. nodaļa	
Guntis Štamers	
Mazas valsts jēdziens un pētījumi starptautisko attiecību teorijā: īss apskats	10
2. nodaļa	
Andris Ozoliņš	
Latvija - maza valsts Eiropas drošības sistēmā	20
3. nodaļa	
Daina Bleiere	
Mazas valsts ārpolitiskā autonomija	31
4. nodaļa	
Žaneta Ozoliņa	
Mazās valstis lielo valstu vidū: drošības aspekti	46
5. nodaļa	
Aivars Stranga	
Mazās valstis un ģeopolitika	58
Bibliogrāfija	72

Pie lasītājiem nonāk pirmās teorētiskās grāmatas latviešu valodā par mazo valstu politiku starptautiskajā sistēmā atkārtots izdevums. To varam uzskatīt par visnotaļ unikālu notikumu Latvijas akadēmiskajā vidē, jo politikas zinātne un tās novirziens starptautiskā politika ir jauna zinātne, kurā iesaistīto speciālistu loks pagaidām ir ierobežots. Tomēr kā pierāda grāmatas «Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi» klūšana par bibliogrāfisku retumu un biežie zvani uz Latvijas Ārpolitikas institūtu šī izdevuma meklējumos, interesentu skaits aug un literatūras latviešu valodā par pasaules politikas jautājumiem joprojām nepietiek.

Grāmatas sākotnējā iecere bija krietni vien pieticīgāka nekā publikācijas sagatavošana par mazo valstu politiku. Tās pirmsākumi meklējami 1995. gadā, kad LĀI pētnieki sāka strādāt pie divu gadu ilga projekta par Baltijas valstu - kā mazu valstu - drošības politiku mainīgajā starptautiskā vidē. Tā kā darba rezultātam bija jābūt zinātniskai monogrāfijai angļu valodā ar plašu lasītāju loku dažādās pasaules valstīs, bija svarīgi jau pašā sākumā izstrādāt viengabalainu teorētisku pamatu, kas kalpotu kā atskaites punkts visiem autoriem, strādājot pie savām nodaļām. Pēc pirmo mēnešu intensīva darba secinājām, ka sagatavotais materiāls ir svarīgs ne tikai mums pašiem, bet var būt noderīgs ikvienam, kas vēlas iepazīt mazu valstu ārējo un drošības politiku. Tādēļ tas tika sagatavots publicēšanai.

Skatoties no šodienas politisko notikumu viedokļa, daudzas atzinās ir zaudējušas savu aktualitāti vai arī tās būtu ilustrējamas ar piemēriem no mūsdienu starptautisko attiecību prakses. Tomēr tā kā grāmata ir veltīta galvenokārt teorētiskiem aspektiem, tad tās atkārtota izdošana nav bijusi saistīta ar jaunu tekstu uzrakstīšanu. Vēlētos atgādināt lasītājiem, ka grāmatas pirmais izdevums tapa laikā, kad Latvija bija formulējusi savas ārējās un drošības politikas prioritātes - integrēšanos Eiropas Savienībā un NATO un klūšanu par šo abu institūciju pilntiesīgām dalībvalstīm. Taču 90. gadu vidū institūciju paplašināšanas ideja vēl bija nenobriedusi,

politiski nedefinēta un stratēģiski izplūdusi. Joprojām saglabājās cerības, ka demokrātija Krievijā progresēs un lielvalstij būs liela ietekme uz starptautiskajām norisēm. Joprojām saglabājās ievērojama Latvijas daudzpusīgā atkarība no lielās kaimiņvalsts.

Mainīgums starptautiskajā vidē un Latvijas neatkarības trauslums bija tas, kas diktēja grāmatas satura galvenos elementus. Guntis Štamers pirmajā nodaļā vērš uzmanību uz definīciju noskaidrošanu - ko starptautiskajā politikā saprot ar mazas valsts jēdzienu. Starptautiskās politikas zinātnes attīstība ir apliecinājusi, ka izpratne par mazu valsti mainās. Viena no spilgtākām XX gadsimta likumsakarībām ir valstu skaita palielināšanās, kas notiek tieši uz mazo valstu skaita pieauguma rēķina. Līdz ar to palielinās mazo valstu iespējas aktīvāk iesaistīties starpvalstu attiecībās un panākt sev labvēlīgākus rezultātus. Taču ārpolitiskās efektivitātes rādītājs ir spēja mobilizēt iekšējos resursus un meistarīgi veidot attiecības ar ārējās vides elementiem (valstīm, institūcijām, atsevišķiem politikiem). Tādēļ Štamers vērš uzmanību uz mazo valstu kvantitatīviem un kvalitatīviem rādītājiem, ar kuru palīdzību var secināt, ka kvantitatīvi maza valsts var kļūt par starptautiski nozīmīgu elementu, ja tā izmanto savā rīcībā esošos kvalitatīvos aspektus.

Viens no mazo valstu veiksmīgas darbības nosacījumiem ir pareizas, uz objektīvu nosacījumu izvērtēšanas balstītas, ārējās un drošības politikas stratēģijas izvēle. Andris Ozoliņš savā nodaļā pievēršas diviem Latvijas nākotnei svarīgiem jautājumiem. Pirmais ir saistīts ar optimālas stratēģijas izvēli. Autors izmanto Mortena Kelstrupa piedāvātās četras stratēģijas (izolācija, pievienošanās potenciālajam uzvarētājam, manevrēšana un līdzsvarošana) un nonāk pie secinājuma, ka Latvijai optimālākā ir līdzsvarošana, kas izpaužas kā Krievijas ietekmes mazināšana, pievienojoties aliansei. Laikā, kad tika rakstīta šī nodaļa, vēl nebija skaidru pazīmju, kas liecinātu, ka Latvija drīzā nākotnē varētu kļūt par NATO oficiālu kandidātvalsti, ka tiks uzsāktas iestāšanās sarunas ar ES, ka tiks izstrādāta jauna NATO stratēģija un, ka Krievijas ietekme uz Rietumeiropas institūciju politiku mazināsies. 90. gadu vidū noteicošais Latvijas ārējo un drošības politiku veidojošais faktors bija Krievijas fak-

tors un vēlme no tā izvairīties. XXI gadsimtā ieejot, mūsu valsts virzību daudz lielākā mērā nosaka Rietumos notiekošie procesi un nepieciešamība tajos integrēties pilnībā, lai sekmētu valsts un sabiedrības ekonomisko izaugsmi, labklājību un drošību. No šodienas pozīcijām skatoties, Krievijas ietekme uz Latvijas politiskajām izvēlēm ir samazinājusies un ir uzskatāma kā viens no nosacījumiem daudzveidīgajā starptautiskā vidē, nevis svarīgākais un izšķirošais. Andris Ozoliņš, izmantojot Kelstrupa stratēģiju klasifikāciju, nepieminēja vēl vienu - ārpolitikas daudzveidošanu (*diversification*), kas ir īpaši nozīmīga mazajām valstīm, jo uzsvars tiek likts uz valsts spēju adekvāti un operatīvi reaģēt uz tām iespējām, kuras piedāvā daudzpusējās un divpusējās attiecības starptautiskajā sistēmā attiecīgajā laika posmā. Visu resursu ieguldīšana tikai vienā politiskā prioritātē var novest pie ārpolitiska kraha, ja neizdodas šo politiku realizēt. Jāatzīmē, ka sākot ar 1998. gadu, Latvijas ārējā un drošības politika ir daudzveidota, jo neraugoties uz konsekvento virzību uz ES un NATO, vienlīdz nozīmīga loma ir reģionālajai sadarbībai un attiecībām ar kaimiņvalstīm, tai skaitā ar Krieviju.

Otra mūsdienās aktuāla tēma, kurai pievēršas Andris Ozoliņš, ir Rietumu drošības struktūras un Latvija. Autors norāda uz tādu institūciju kā ES un NATO nozīmi Latvijas nākotnes kontekstā. Tajā pašā laikā tiek norādīts uz tām problēmām, kuras kavē Latvijas integrēšanos tajās. Valsts vājuma punktu identifikācija nav zaudējusi savu aktualitāti arī šodien - lielais nepilsoņu skaits un lēnā naturalizācijas gaita, neatrisinātie robežjautājumi, sociālās viendabības trūkums, nepietiekoši dinamiski norisošā ekonomisko reformu gaita, ieilgusi nacionālās aizsardzības sistēmas piemērošana Rietumu standartiem, komandējošā sastāva kvantitatīvais un kvalitatīvais līmenis, nepietiekošie finansu resursi nemainīgas reformu gaitas nodrošināšanai.

Viens no ikvienas valsts efektīvas ārpolitikas rādītājiem ir spēja ietekmēt starptautiskās norises. Valstis savstarpējās attiecībās iesaistās kā suverēnas vienības. Kā iekļaujoties pasaules norisēs, kurās līdzdarbojas valstis ar dažādiem varas potenciāliem, saglabāt suverenitāti un turklāt panākt sev vēlamo rezultātu? Šim svarīgajam jautājumam pievēršas Daina

Bleiere. Autores raksts nav zaudējis savu aktualitāti. Jāpiebilst, ka pašreiz tam var piešķirt jaunas interpretācijas šķautnes un izmantot aktuālu Eiropas integrācijas jautājumu analīzei. Piemēram, par vienu no visbiežāk uzdotiem jautājumiem ir kļuvis - vai Latvija, iestājoties ES, nezaudēs savu suverenitāti. Daina Bleiere sniedz atbildi, atzīmējot, ka suverenitātes jēdzienam ir vismaz divas izpratnes - formāli juridiskā un reālā, starp kurām ne vienmēr liekama vienlīdzības zīme. Daudz svarīgāks ir jautājums par suverenitātes kvalitāti jeb autonomiju kā spēju brīvi izvēlēties mērķu realizācijas līdzekļus. Jo lielāka ir autonomija, jo mazāka ir atkarība no citām valstīm. Jau 1995. gadā raksta autore vērs uzmanību uz draudiem, kuri izriet no pārāk lielas atkarības no vienas valsts resursiem vai arī noieta tirgiem. Ja grāmatā tas ir minēts kā tīri teorētisks pieņēmums, tad 1998. gada finansu krīze Krievijā un tās ietekme uz Latviju ir vērā ņemams vienpusējās atkarības un asimetrijas piemērs. Rakstā uzmanība tiek vērsta arī uz integrācijas un autonomijas attiecībām, kuras tiek ilustrētas ar ES piemēru - ES ir valstu apvienība, kurā ievērojama ietekme ir mazajām valstīm. Mazo valstu loma nenoliedzami pieaugs nākotnē pēc ES tālākas paplašināšanās uz Centrālās un Austrumeiropas zemēm, no kurām lielākā daļa ir mazas. Spilgts piemērs lielo valstu bažām par mazo valstu ietekmes pieaugumu ES lēmumu pieņemšanā ir Nicas samits 2000. gada decembrī, kurā tika meklēta optimāla formula interešu līdzsvaram.

Iepriekšējās grāmatas nodaļas analizēja tos nosacījumus, kuri ierobežo mazo valstu rīcību starptautiskā sistēmā. Žaneta Ozoliņa noskaidro attiecību būtību un īpatnības, kuras pastāv starp lielām un mazām valstīm, īpaši, ja tās atrodas tiešā ģeogrāfiskā tuvumā. Latvijas atrašanās blakus Krievijai bieži tiek interpretēta kā ģeopolitiska nolemtība, no kuras nav izejas un vienīgā iespēja ir maksimāli piekāpties tās prasībām, lai saglabātu, kaut arī ierobežotā veidā, savu neatkarību. Rakstā tiek aplūkoti vairāki Latvijai būtiski jautājumi. Pirmkārt, mūsdienu starptautiskā sistēma, lai arī atrodas transformācijas procesā, pateikusi ardievas lielvalstu domināncei un spēka politikai. Pašreizējā valstu attiecību struktūra ir bagāta ar tādu politisku līdzekļu kopumu, kuri mazinā lielo valstu spiedienu uz mazām valstīm. Rakstā tiek aplūkotas

situācijas, kad mazas valstis kļūst par lielo valstu politikas objektiem. Mūsdienā situācijā to var izmantot mazas valsts starptautiskās pozīcijas nostiprināšanas labā. Piemēram, ASV Ziemeļeiropas iniciatīva palīdz Latvijai un pārējām Baltijas valstīm stiprināt savu drošību un ātrāk integrēties Rietumeiropas struktūrās. Autore arī norāda uz tām iespējām, kuras palīdz mazām valstīm ietekmēt lielo valstu politiskos lēmumus un rīcību - līdzdalība starptautiskās organizācijās, sabiedroto izmantošana politisku lēmumu realizēšanā, lobija un divpusējo un daudzpusējo attiecību pielietošana, iekšpolitikas sakārtošana līdz tādām līmenim, kura apdraudēšana radītu problēmas pašam apdraudētajam. Daudzi elementi no šīm politiskām izvēlēm ir izmantoti praksē, un tas ir ļāvis Latvijai attālināties no Krievijas ietekmes.

Teorētisku skatījumu uz ģeopolitikas vietu starptautiskajās attiecībās sniedz Aivars Stranga. Savā rakstā viņš pievēršas ģeopolitikas jēdziena analīzei. No šodienas skatījuma ir svarīga ģeopolitikas kā koncepta nošķiršana no reālās politiskās prakses. Autors pierāda, ka XX gadsimtā ir bijuši vairāki mēģinājumi pamatot karu uzsākšanu un valstu okupēšanu ar ģeopolitisko argumentāciju. Pēc aukstā kara beigām izplatījās viedoklis, ka tradicionālai reālpolitikas domāšanai vairs nav vietas. Taču Krievijas ārpolitiskie stratēģiskie dokumenti joprojām ir piesātināti ar ģeopolitikas kā ideoloģijas izmantošanu savas darbības skaidrošanā. Latvija, pēc Krievijas uzskatiem, pieder pie tās ģeogrāfiskās telpas, uz kuru izplešas tās ietekmes sfēra ar visām no tā izrietošām sekām - ietekmēt neatkarīgas valsts politiku. Aivars Stranga, atzīmēdams Latvijas neviennozīmīgo stāvokli, ko nosaka tās atrašanās blakus Krievijai, kura joprojām augstu vērtē aukstā kara stereotipus, norāda uz tiem diviem būtiskiem nosacījumiem, kuri varētu mainīt pastāvošās starpvalstu attiecības. Viņaprāt, pirmkārt, tā ir pašas Krievijas vēlēšanās kļūt par demokrātisku valsti, jo nekas tā nestiprinātu Latvijas drošību kā demokrātiska Krievija. Otrkārt, Latvijas iekšējā vājuma pārvarēšana, kas nostiprinātu tās pozīcijas gan attiecībās ar rietumu partneriem, gan liktu Krievijai rēķināties ar valsti, kura ir kļuvusi par demokrātijas bloka sastāvdaļu.

Daži grāmatā ietvertie argumenti un piemēri ir zaudējuši savu aktualitāti, tomēr teorētiskās nostādnes un mazo un lielo valstu attiecību likumsakarības saglabā nozīmi, apzinoties Latvijas vietu pasaules politikā, un ļauj dziļāk analizēt politiskos procesus pasaulē, reģionā un Latvijā. Ceram, ka arī otrajam izdevumam būs jauni lasītāji.

1. nodaļa

Guntis Štamers

MAZAS VALSTS JĒDZIENS UN PĒTĪJUMI STARPTAUTISKO ATTIECĪBU TEORIJĀ: ĪSS APSKATS

Ievads

Vēl 19. gadsimtā starptautiskās attiecības bija lielu valstu monopols. Mazo nacionālo valstu pastāvēšana tika uzskatīta kā izņēmums no kopējās likumības, ka visu valstu attīstības tendence ir kļūt lielākām, pakļaujot un pievienojot citas zemes un valstis. Mazās valstis parasti bija tikai lielvalstu politisku spēļu objekti, un to patstāvīgs iesaids starptautiskajā politikā bija minimāls. Kopš tā laika stāvoklis ir mainījies. Sākot ar 19. gadsimta beigām, pasaulē ir radušās vairāk nekā simts jaunas valstis, kuras var uzskatīt par mazām. Mazās valstis vairs netiek uzskatītas par vēstures anahronismu, bet gan par likumsakarīgi pastāvošiem un dzīvotspējīgiem starptautiskās sistēmas subjektiem, kaut arī tās bieži vien nav, protams, vienlīdzīgas ar lielvalstīm un to iesaids starptautiskajā politikā ir ierobežots. Kaut starptautiskās organizācijās vai to institūcijās (ANO pilnsapulcē) bieži vien mazām valstīm tiek piešķirta vienlīdzīga vai proporcionāli lielāka pārstāvība attiecībā pret iedzīvotāju skaitu (Eiroparlamentā, Eiropas Padomē), tomēr jāatzīmē, ka pieņemto lēmumu īstenošana ir vairāk atkarīga no lielo valstu gribas un daudzi svarīgi jautājumi tiek izlemti, vienojoties lielvalstu vadītājiem vai viņu pārstāvjiem.

Teorētisko uzskatu attīstība

Teorētiskie uzskati par mazo valstu pastāvēšanu starptautiskajā sistēmā un to uzvedību ir attīstījušies pakāpeniski un viļņveidīgi. Visvairāk pētījumu ir publicēti par dažādu starptautisku krīžu un pārveidojumu laikiem. Var novērot arī otru sakarību - jo vairāk pieaug mazo valstu iesaids starptautiskajā sistēmā, jo radās vairāk pētījumu. Līdz 20. gadsimta vidum nebija daudz pētījumu, kas īpaši apskatītu mazu valstu vietu un lomu starptautiskajā sistēmā. Šādu stāvokli daļēji radīja reālistu

uzskats, ka mazās valstis ir tādas pašas kā lielvalstis, tikai tām nav tik daudz varas. Tādēļ mazās valstis parasti tika pētītas drīzāk politisku nekā zinātnisku iemeslu dēļ. Taču gadsimta vidū blakus reālisma pieejai strauji attīstījās arī citas starptautisko attiecību teorijas - pasaules kā politiskās sistēmas teorija, strukturālā teorija, atkarības teorija. Pētnieki konstatēja, ka mazās valstis daudz nopietnāk nekā lielvalstis nodarbojas tieši ar savas pastāvēšanas problēmām, un atšķirībā no lielvalstīm mazu valstu ārpolitiku daudz vairāk iesaīdo ārējā iedarbība, un tādēļ arī būtu svarīgi izskaidrot un analizēt mazu valstu politiku.

Saskaņā ar reālisma (arī: neoreālisma) jeb spēka vai varas politikas pieeju, kas raksturīga lielākajai daļai pētījumu, pasaule ir politisko spēku (varu) cīņa un valstu uzvedību starptautiskajā sistēmā nosaka divas lietas - to varas lielums salīdzinājumā ar citām valstīm (iespējas ietekmēt citus) un citu valstu nodomi attiecībā uz tām. Tā kā mazo valstu varas potenciāls ir neliels, saskaņā ar reālisma pieeju to pastāvēšana ir drīzāk atkarīga no lielvalstu žēlastības (piemēram - lai pastāvētu kā bufervalsts starp konfliktējošām lielvalstīm) nekā no pašu gribas un rīcības. Mazās valstis dažkārt vispār netiek uzskatītas par tādām, kuru spēks vai viedoklis būtu jāņem vērā. Atbilstoši šai pieejai tiek norādīts, ka mazām valstīm ir tikai trīs iespējas iegūt sev drošību - pieslieties kādai lielvalstij, cerēt uz (pat ne veicināt) spēku līdzsvara saglabāšanu starp lielvalstīm vai uzturēt neitralitāti (ja lielvalstis neapdraud mazo valsti).¹ Reālisti nepēta valstu iekšpolitikas ietekmi uz ārpolitiku, uzskatot, ka valstu vadītāji vienmēr izvēlēšies optimālo stratēģiju, lai palielinātu drošību un mazinātu risku tikt apdraudētām.²

Citu teoriju piekritēji uzskata reālisma pieeju par nepilnīgu, arhaisku, saskaņā ar kuru starptautiskajā sistēmā darbojas tikai suverēnas valstis, kaut jāņem vērā, ka moderno tehnoloģiju, sakaru laikmetā pieaug ārēju spēku iesaīds un arī ārpolitika kļūst vairāk atkarīga no iekšpolitiskā stāvokļa.³

Pasaules politiskās sistēmas analīzes teorija uzskata starptautisko sistēmu pirmkārt par saimniecisku sistēmu (tomēr atzīstot arī politisko spēku), vienotu organismu, kas sastāv no vienībām - nacionālajām val-

stīm. Tās ir neviendabīgas - atbilstoši starptautiskajam darba dalījumam un saimniecības attīstības līmenim tās tiek iedalītas vadošās valstīs, perifērās valstīs un daļēji perifērās valstīs. Šī valstu sistēma attīstās cikliski vai atsevišķos brīžos pārdzīvo stagnāciju un krīzi. Tās locekļi ir savstarpēji atkarīgi. Šī teorētiskā pieeja piešķir lielāku lomu mazajām valstīm nekā spēka politikas pieeja, jo pieļauj mazu valstu attīstības (īpaši saimnieciskās attīstības) iespējas.

Saskaņā ar strukturālo teoriju starptautisko attiecību pētišanā valstis tiek kārtotas noteiktā hierarhijā. Šī pieeja ir līdzīga socioloģiskai pieejai, kas attiecināta uz starptautisko sistēmu. Valstu attiecību raksturs ir atkarīgs no tā, kādu vietu katrā šajā hierarhijā ieņem (vietu nosaka pēc empīriskiem raksturlielumiem) un no tā, vai valstu intereses saduras.

Savukārt savstarpējas atkarības teorija līdzīgi kā sistēmas teorija aplūko pasauli kā sistēmu. Tikai šīs sistēmas pamatlocekļi nav vis valstis, bet gan visdažādākās funkcionālās grupas un indivīdi, kas ir savstarpēji saistīti ar daudziem pavedieniem. Šīs teorijas ietvaros liela nozīme tiek piešķirta iekšpolitikas un ārpolitikas kopsakaram. Mazām valstīm saskaņā ar šo teoriju savās drošības interesēs ir jāraizējas ne tik daudz par lielvalstu, kā par dažādu transnacionālu grupu ietekmi uz šo valstu lomu sabiedrībā un politikā.⁴

Atzīmējot nozīmīgākos pētījumus, kas ir veltīti tieši mazām valstīm, pirmkārt jāpiemin Anetes Beikeres-Foksas (Baker Fox) *The Power of Small States. Diplomacy in World War II*.⁵ Pirmais šī darba izdevums iznāca 1959. gadā, otrais - 1967. gadā. Darbs rakstīts saskaņā ar spēka politikas teorētisko pieeju, tomēr tiek parādīts, ka mazām valstīm ir arī manevra iespējas, kas ir atkarīgas no daudziem faktoriem - ne tikai no lielvaru savstarpējām attiecībām un darbībām pret mazām valstīm, bet arī no mazo valstu iekšpolitiskiem faktoriem, ģeogrāfiskā stāvokļa, gan arī no tā, cik ilgi tās ir starptautiskās sabiedrības locekles. Šajā darbā tiek apskatīts un analizēts vairāku Eiropas mazo valstu - Somijas, Zviedrijas, Norvēģijas, Turcijas, Spānijas - stāvoklis un rīcība Otrā pasaules kara laikā. 1968. gadā iznāca Roberta Rotšteina (Rothstein) darbs *Alliances and Small Powers*.⁶ Tajā aplūkots, kā mainījušās mazo valstu lomas

starptautiskajā sistēmā kopš 1815. gada, t.i., mūslaiku starptautiskās sistēmas attīstības sākuma. Autors centies pierādīt, ka mazas valstis nav vienkārši lielas valstis minus vara, bet tām ir īpaša vieta un raksturīga īpaša uzvedība starptautiskajā sistēmā.

Sešdesmito gadu beigās un septiņdesmito gadu sākumā iznāca arī divi Deivida Vitāla (Vital) darbi: *Inequality of States*⁷ un *The Survival of Small States. Studies in Small Power/Great Power Conflict*.⁸ Pirmajā darbā galvenokārt meklētas atbildes uz jautājumiem "kas ir maza valsts?", "kāda ir tās vieta starptautiskajā sistēmā?". Otrs aplūkoja mazo valsti konfliktsituācijās ar lielvalstīm. Deivids Vitāls neaprobežojās tikai ar mūslaiku piemēriem, viņš teorētiskajā analizē ietvēra pat antīkās grieķu pilsētvalstis.

Labu pārskatu par mazu valstu pētišanas attīstību un dažādām pieejām to definēšanā sniedz Nilsa Armstrupa (Armstrup) 1976. gadā publicētais raksts *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts*.⁹ Tajā tiek analizētas arī galvenās mazu valstu ārpolitikas iespējas - neitralitāte, iesaistīšanās dažādās savienībās un iesaistīšanās starptautiskās organizācijās.

Līdzīgu darbu veicis Vilhelms Kristmass-Mellers (Christmas-Möller) ar savu rakstu krājumā *Small States in Europe and Dependence*.¹⁰ Viņš pārskata svarīgākos līdz tam publicētos darbus par mazām valstīm, pievēršot īpašu uzmanību mazu valstu definīcijai, pastāvēšanas nosacījumiem un uzvedības jeb politiskās rīcības iespējām. Apskatot mazu valstu pastāvēšanas jautājumu, viņš uzsver, ka blakus militārajai drošībai pieaug ekonomiskās suverenitātes un sociālās stabilitātes nozīme. Viņš uzdod jautājumu: "Vai pastāv īpašs mazo valstu uzvedības modelis ārpolitikā?". Un atbild apstiprinoši, bet ar nosacījumu, ka mazās valstis ir līdzīgas pēc attīstības līmeņa un neatkarības pakāpes, tomēr vēl piebilst, ka daudz kas ir atkarīgs arī no starptautiskās sistēmas iedarbības uz atsevišķu mazo valsti, tātad - no lielvalstu rīcības.¹¹

Astoņdesmito gadu vidū un beigās mazām valstīm veltītu pētījumu skaits samazinājās, bet atkal pieauga deviņdesmito gadu sākumā, jo Eiropā

izveidojās daudzas jaunas valstis, mainījās arī starptautiskās sistēmas raksturs - tā kļuva no bipolāras par daudzpolāru. Tas radīja jaunu darba lauku šīs jomas pētniekiem. Šeit jāmin, piemēram, Alana Sensa (Sens) 1994. gadā publicētais pētījums,¹² kas raksturo jauno stāvokli. Autors grupē Eiropas mazās valstis četrās grupās pēc sociāli ekonomiskā stāvokļa un ārpolitikas uzdevumiem. Pirmajā grupā ir Rietumeiropas mazās valstis, kas iesaistījušās Eiropas integrācijas procesā, otrajā - Centrāleiropas, trešajā - bijušās PSRS teritorijas mazās valstis, kam ir ievērojams politiskais, sociālais un saimnieciskais mantojums no PSRS laikiem; visbeidzot ceturtais ir politiski nestabilās Balkānu valstis, kuras ir iesaistītas militāros konfliktos un pilsoņu karā vai tā draudos. Tiek analizētas šo valstu iespējamās ārpolitikas stratēģijas dažādos Eiropas politiskās attīstības scenārijos.

Savukārt britu pētniece Mirjama Elmane (Elman), izmantojot kā piemēru ASV ārpolitikas attīstību 19. gadsimtā, parāda ārpolitikas un iekšpolitikas saistību un konstatē, ka demokrātiskiem un parlamentāriem režīmiem ir vieglāk pieņemt optimālus ārpolitiskus lēmumus.¹³

Šis atšķirīgās teorētiskās pieejas dod iespēju analizēt mazu valstu pastāvēšanu starptautiskajā sistēmā no dažādiem skata punktiem. Katrai pieejai ir raksturīgi savi atšķirīgi jēdzieni un definīcijas.

Jēdzieni un definīcijas

Apskatot dažādos viedokļus par to, kas ir maza valsts, vispirms jāatzīmē, ka literatūrā, kas sarakstīta angļu valodā, lietoti vairāki termini *small state*, *small power* un *weak power*. Šajā nodaļā termini *small state* un *small power* latviski tiks tulkoti kā **maza valsts**.

Jēdziens **vāja valsts** (*weak power*) ir saistīts ar reālismam raksturīgo pieeju mazu valsti definēt kvalitatīvi, bet tad jau, piemēram, arī Ukraina varētu nokļūt mazo valstu skaitā. Raimo Veirinens (Väyrynen) piedāvāja nošķirt terminu **vāja valsts** un **maza valsts** lietošanu, ar vājām valstīm apzīmējot saimnieciski, politiski un militāri mazattīstītas valstis, bet ar

mazām - tādas, kuru potenciāls ir mazs.¹⁴ Piemēram, Beļģija ir maza valsts, bet nekādā gadījumā ne vāja, Uganda ir gan maza, gan vāja, savukārt Zaira, kura saskaņā ar kvantitatīvo pieeju (ņemot vērā tikai teritoriju un iedzīvotāju skaitu) varētu pretendēt uz lielas valsts statusu, ir vāja valsts. Tomēr šo ieteikumu nav pieņēmuši visi pētnieki. Daudzi starptautisko attiecību pētnieki un analītiķi nejut vajadzību pēc īpašas mazu valstu definīcijas.

Esošās mazu valstu definīcijas varētu nosacīti sadalīt trīs grupās.

1. Jēdziena maza valsts definīcija tiek atvasināta no kvantitatīviem kritērijiem - mērāmiem raksturlielumiem (teritorijas, iedzīvotāju skaita, nacionālā kopprodukta, militārā spēka un citiem, piemēram - zinātnes un tehnikas attīstības līmeņa).

2. Kvalitatīvā pieeja. Saskaņā ar to noteicošais faktors, lai kādu valsti pieskaitītu pie mazām valstīm, ir tās vājums, kas izpaužas dažādās jomās: militārajā - tā pati nav spējīga sevi aizstāvēt, saimnieciskajā - nav spējīga konkurēt ar citām pasaules tirgū, politikā - nav spējīga ietekmēt citas valstis.¹⁵

3. Saskaņā ar strukturālo pieeju maza valsts pazīme ir autonomijas trūkums.¹⁶ Ar autonomiju šeit jāsaprot valsts rīcības spēja ietekmēt citas valstis, lai īstenotu savas intereses (sk. šās grāmatas nodaļu "Mazas valsts ārpolitiskā autonomija").

Kvantitatīvas definīcijas piemērs ir Elmera Pliškes (Plischke)¹⁷ definīcija. Viņš un daži citi pētnieki grupē valstis lielās, vidējās, mazās un mikrovalstīs atbilstoši iedzīvotāju skaitam. Maza valsts saskaņā ar šo iedalījumu ir tā, kurās iedzīvotāju skaits ir no 300 000 līdz 5 miljoniem. Pliške tomēr atzīmē, ka arī valstu teritorija un ekonomiskās un sociālās attīstības pakāpe ietekmē to ārpolitisko stāvokli. Citi savukārt uzskata, ka iedzīvotāju minimālā skaita robeža ir 1 miljons.¹⁸ Par teritorijas mazāko robežu parasti tiek minēti 20 000-25 000 km².¹⁹ Līdzīga pieeja ir sastopama diezgan bieži.²⁰ Šādu definīciju lielākais trūkums ir tas, ka skaitliskās robežas ir subjektīvas. Piemēram, E. Pliškes izvēlēta iedzīvotāju skaita

minimālā robeža (300 000) ir tik maza, iespējams, tāpēc, lai arī Islandi vēl ietilpinātu mazo valstu skaitā.

Kvalitatīvās pieejas piemērs ir Anetes Beckeres-Foksas darbā *The Power of Small States. Diplomacy in World War II* dotā definīcija. Par mazām valstīm tiek nosauktas tās, kuru iespaids ir jūtams tikai tām tuvā reģionā - atšķirībā no lielvalstīm, kuras iespaido stāvokli tālu no savas teritorijas.²¹ Šāda definīcija ir nenoteikta un nepilnīga, tādēļ citi pētnieki centās to precizēt.

Olavs Knudsens (Knudsen) pauda uzskatu, ka valsts mazums var izpausties tikai atbilstošā situācijā un salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm.²² Par mazu valsti viņš uzskata to, kuras pašas spēks ir redzami mazāks par vismaz vienas kaimiņvalsts spēku. Šāda definīcija piešķir lielu nozīmi videi, kur atrodas valsts (ņem vērā ģeogrāfisko izvietojumu, kaimiņvalstu lielumu un stiprumu). Tomēr saskaņā ar šo definīciju jēdziens **maza valsts** kļūst relatīvs. Tā, piemēram, salīdzinājumā ar Beļģiju Luksemburga ir maza valsts un tāpat Beļģija ir lielvalsts attiecībā pret Luksemburgu; un savukārt Beļģija ir maza valsts salīdzinājumā ar Franciju. Līdzīgu pieeju savos pētījumos izmanto Roberts Rotšteins. Viņš, nedodams savu definīciju, nošķir tipiskās mazās valstis no citām. Par tipiskām mazām valstīm tiek uzskatītas tās, kas jūtas iesaistītas lielvalstu politikā, t.i., lielvalstis tās vai nu apdraud, vai var potenciāli apdraudēt, jeb vai arī - tās, kas apzinās, ka nevar panākt savu drošību pašu spēkiem vien.²³

Savukārt Raimo Veirinens²⁴ ir noteicis vairākas pazīmes, kas piemīt visām mazām valstīm:

- 1) zemāka ranga statuss. To var noteikt gan salīdzinot mērāmus lielumus, gan ņemot vērā pašas valsts atziņu par piederību zemākam rangam;
- 2) liels ārējais iespaids uz valsti;
- 3) no citām valstīm atšķirīga uzvedība;
- 4) no citām valstīm atšķirīgas intereses;
- 5) mazām valstīm ir īpaša loma pasaules politikā un to vadītājiem - īpaša izpratne par šo lomu.

Šī definīcija ir visaptveroša, tomēr tā prasa īpaši paskaidrot katru punktu un tādēļ ir pārāk sarežģīta praktiskai piemērošanai (atšķirībā no Knudsenā definīcijas).

Mazliet skaidrāka definīcija, kuru var pieskaitīt tiklab pie kvalitatīvajām, kā pie strukturālajām, ir Mirjamai Elmanei.²⁵ Viņa uzskata, ka mazas valsts pazīme ir ierobežots potenciāls jeb ierobežotas spējas un resursi, lai varētu īstenot vēlamu ārpolitiku. Tas izpaužas faktos, ka mazai valstij ir ierobežotas iespējas 1) iespaidot lielvalsts drošības politiku vai apdraudēt lielvalsti; 2) aizstāvēties pret sev nevēlamu lielvalsts rīcību vai uzbrukumu, ko tā ir formāli motivējusi.

Kā redzams, Latvija saskaņā ar jebkuru definīciju ir pieskaitāma pie mazām valstīm. Saskaņā ar kvantitatīvo pieeju - tā ir maza gan iedzīvotāju skaita, teritorijas, nacionālā kopprodukta, gan militārā, zinātniski tehniskā un saimnieciskā potenciāla ziņā. Ņemot vērā citas pieejas - Latvija atrodas blakus valstij, kas ir ar lielāku potenciālu nekā pati; un saskaņā tajā potenciālu apdraudējumam.

Pasaules valstu ārpolitiskās aktualitātes ir atšķirīgas. Ja lielvalstis cenšas palielināt savu iespaidu starptautiskajā sistēmā, tad mazo valstu (arī Latvijas) galvenie mērķi ir neatkarības nodrošināšana un autonomijas (rīcībspējas) pilnveidošana. Īstenojot šos mērķus, Latvijai tomēr jāņem vērā dažādi iekšējie un ārējie ierobežojošie faktori.

Atsauces

¹ Väyrynen, R., 'Small states in different theoretical traditions of international relations research,' ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (1971), pp. 87-88.

² Elman, M.F., 'The foreign policies of small states: challenging neorealism in its own backyard,' *British Journal of Political Science*, vol. 25, no. 2 (Apr. 1995), p. 172.

³ Holsti, K.J., *Change in the International System* (Edvard&Elgar: Aldershot, Brookfield, 1991), p. 55.

⁴ Turpat.

⁵ Fox, A.B., *The Power of Small States. Diplomacy in World War II* (The University of Chicago Press: Chicago, London, 1967).

⁶ Rothstein, R.L., *Alliances and Small Powers* (New York, London, 1968).

⁷ Vital, D., *Inequality of States* (Clarendon Press: Oxford, 1967).

⁸ Vital, D., *The Survival of Small States. Studies in Small Power/Great Power Conflict* (Oxford University Press: London, 1971).

⁹ Armstrup, N., 'The perennial problem of small states: a survey of research efforts,' *Cooperation and Conflict*, vol. 11, no. 3 (1976), pp. 163-182.

¹⁰ Christmas-Möller, W., 'Some thoughts on the scientific applicability of the small state concept: a research history and a discussion,' ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Vienna, 1983), pp. 35-103.

¹¹ Turpat, 46.-47. lpp.

¹² Sens, A., *The Security of Small States in Post-Cold War Europe: A New Research Agenda?*, The University of British Columbia, Institute of International Relations, Working Paper, no. 1 (Jan. 1994).

13 Skat. Elman (2. atsauce).

¹⁴ Väyrynen, R., 'The positions of small powers in the West European network of economic relations,' *European Journal of Political Research*, no. 2 (1974), pp. 147-149.

¹⁵ Turpat, 145. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Plischke, E., *Microstates in World Affairs. Policy Problems and Options* (Washington, D.C., 1977), p. 15.

¹⁸ Dommén, E. and Hein, Ph. (eds.) *States, Microstates and Islands* (Croom Helm: London, Sydney, Dower, New Hampshire, 1985), pp. 23-24.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Clarke, C. and Payne, T. (eds.), *Politics, Security and Development of Small States* (London, 1987).

²¹ Skat. Fox (5. atsauce), 3. lpp.

²² Knudsen, O.F., *Sharing Borders With a Great Power (An Examination of Small State Predicaments)*, NUPI Report, May 1992, p. 6.

²³ Skat. Rothstein (6. atsauce), 4. lpp.

²⁴ Skat. Väyrynen (1. atsauce), 92.-98. lpp.

²⁵ Skat. Elman (2. atsauce), 171. lpp.

2. nodaļa

Andris Ozoliņš

LATVIJA - MAZA VALSTS EIROPAS DROŠĪBAS SISTĒMĀ

Ievads

Mēģinot apzināt Latvijas vietu, lomu un izredzes pasaules valstu saimē, ārpolitikas eksperti un politiķi gandrīz vienprātīgi pieskaita Latviju mazām valstīm. Tomēr diezgan reti tiek sniegts racionāli pamatots šī jēdziena skaidrojums un apzinātas no tā izrietošās reālās sekas. Šīs brošūras pirmajā nodaļā lasītājs tika iepazīstināts ar mazu valstu teorijas attīstību, nozīmīgākajiem virzieniem un pamatjēdzieniem. Šajā nodaļā es aplūkošu tās sekas, kas jebkurai valstij izriet no piederības pie mazām valstīm, kā arī analizēšu dažus īpašus faktorus, kas sarežģī tieši Latvijas kā mazas valsts iespējas nodrošināt sev vietu Eiropas un pasaules drošības sistēmā.

Strukturālie faktori

Starptautiskajai sistēmai piemīt noteikta struktūra, un tās funkcionēšana lielā mērā nosaka atsevišķu valstu pozīciju un iespējamās rīcības alternatīvas. Gan lielas, gan mazas valstis ir atkarīgas no šīs struktūras un tajā notiekošajiem procesiem, bet tikai lielām valstīm piemīt spēja šos procesus reāli ietekmēt, kurpretī mazu valstu iespējas šeit ir ļoti ierobežotas.¹ Līdz ar to mazas valsts rīcības brīvība ir ierobežota, bet atkarība no citiem starptautiskās politikas subjektiem - paaugstināta. Arī Latvijas kā mazas valsts iespējas ietekmēt starptautisko sistēmu sev vēlamā virzienā ir stipri ierobežotas, un tās drošības politikas un ārpolitikas panākumi ir lielā mērā atkarīgi no citu valstu un institūciju politiskajām nostādnēm. Šie ir tā saucamie strukturālie ierobežojumi (*constraints*), kuri sakņojas hierarhiskā starptautisko attiecību nevienlīdzībā (*inequity*).²

Loti uzskatāmi šī mehānisma darbību varam redzēt, aplūkojot gadījumus, kad Latvija un citas Baltijas zemes spēja izcīnīt valstisko neatkarību. Kopš Napoleona karu beigām (1815. gada) ir pastāvējušas

piecas atšķirīgas starptautiskās sistēmas - piecas atšķirīgas pasaules kārtības, kas atbildušas piecām dažādām spēka, varas un ietekmes sadalēm starp valstīm.³ Pārejas posmi no vienas pasaules kārtības uz citu ir ne tikai riska un briesmu laiki, bet tie arī piedāvā jaunas iespējas valstīm, kuras nav bijušas apmierinātas ar iepriekšējo kārtību. Abas reizes, kad Latvija 20. gadsimtā ieguva neatkarību, ir saistītas ar šādiem lūzuma posmiem starptautiskajā sistēmā, kuru rezultātā līdzšinējie nozīmīgākie spēlētāji zaudēja valdošo stāvokli sistēmā. Latvija ieguva valstisko neatkarību 1918. gadā, beidzoties Pirmajam pasaules karam, kura rezultātā sabruka Vācijas un cariskās Krievijas impērija, un atguva savu valstiskumu 1991. gadā, kad novājinātais padomju režīms vairs nespēja pretoties Baltijas valstu neatkarības centieniem.

Tādējādi arī pašreizējais pasaules kārtības pārveidošanās posms, kad starptautiskās sistēmas elementi vēl nav nostiprinājušies jaunā, skaidrā kristāliskā struktūrā, piedāvā Baltijas valstīm unikālu iespēju ieņemt tādu stāvokli šajā sistēmā, kas nostiprinātu un padarītu neatgriezenisku to neatkarību.

Tomēr arī transformācijas periodā strukturālie ierobežojumi nezaudē savu kavējošo spēku un turpina darboties. Tas kļūst skaidrs, kad aplūkojam Latvijas un citu Baltijas valstu centienus iesaistīties jaunajā Eiropas drošības arhitektūrā un integrēties starptautiskajās drošības struktūrās. Pirms pārejam pie šī temata sīkāka iztirzājuma, nepieciešams aplūkot cita veida ierobežojumus, kas vēl vairāk sarežģī Latvijas stāvokli.

Ģeopolitiskie faktori

Latvija, tāpat kā Igaunija un Lietuva, ir ne tikai maza valsts ar ierobežotu iespēju ietekmēt starptautisko sistēmu, bet arī maza valsts, kas atrodas tiešā ģeogrāfiskā tuvumā lielai valstij, kura spēlē ārkārtīgi nozīmīgu lomu šajā sistēmā. Tiek uzskatīts, ka nedrošība ir viena no mazu valstu būtiskām iezīmēm, un jo sevišķi tad, kad maza valsts atrodas tiešā lielvalsts tuvumā.⁴ Tuvums rada nepieciešamību pēc kontakta un mijiedarbības, bet tas savukārt palielina konflikta iespējamību.

Mazas un lielas valsts mierīgu līdzāspastāvēšanu var nodrošināt vairāki faktori. Viens no svarīgākajiem faktoriem ir tas, ka maza valsts patiešām nav stratēģiski nozīmīga lielvalstij, vai arī lielvalsts neuzskata (neuztver), ka mazā valsts būtu tai stratēģiski nozīmīga.³ Tomēr Latvijai šis priekšnoteikums acīmredzami nepastāv, jo Krievija ir vairākkārt paziņojusi, ka Baltija ir stratēģiski svarīgs reģions, un uzskata to par savu vitāli svarīgo interešu zonu. Pētījums par to, cik objektīvi pamatota vai subjektīvi tendencioza ir šāda nostāja, neietilpst šī darba uzdevumos; arī nākotnē svarīgs būs pats fakts, ka tādi apstākļi kā pieeja Baltijas jūrai, neaizsalstošas ostas u.c. vēl ilgi daudziem Krievijas politiķiem liks uztvert Baltiju kā stratēģiski svarīgu reģionu.

Otrs faktors, kas var nodrošināt mazas un lielas valsts mierīgu līdzāspastāvēšanu, ir stabilas, iesakņojušās liberālās demokrātijas pastāvēšana abās valstīs, bet it īpaši - lielvalstī. Demokrātija pati jau nosaka metodes, ar kurām abas valstis apmierina savas intereses un risina iespējamās konfliktsituācijas. Krievijai nav šādu demokrātijas tradīciju, turklāt šobrīd Krievijā nepieciešamību iet demokrātiskas attīstības ceļu apšaubā vairākas nozīmīgas politiskās partijas.

Papildu faktors, kas var apgrūtināt mazas un lielas valsts iespējamo mierīgu līdzāspastāvēšanu, ir negatīva vēsturiskā pieredze, kas, uzturot neuzticību un aizdomas, it īpaši no mazākās valsts puses pret pagātnes pāridarītāju, neveicina saprašanos. Pagātnes konfliktu rezultāts - neskaidrības robežjautājumos - tradicionāli pieder pie visgrūtāk risināmiem starpvalstu attiecību jautājumiem.

Vienīgā skaidri pozitīvā pārmaiņa pēc politiskās neatkarības atgūšanas Latvijai ir tā, ka pārvarēta vienpusējā atkarība no kaimiņos esošās lielvalsts. Deviņdesmito gadu pašā sākumā Latvija bija ekonomiski, politiski un militāri pilnīgi atkarīga no PSRS, vēlāk Krievijas. Vairāk nekā deviņdesmit procentu Latvijas tirdzniecības bija saistīta ar austrumu lielvalsti, Latvijai nebija nekādu militāro struktūru, ļoti neliels un formāls ārpolitiskais resors; tās politiskā elite bija kolaboracioniska un intelektuāli vāja. Pēdējos gados ir lielā mērā izdevies samazināt šo vienpusīgo atkarību, pārorientējot ārējo tirdzniecību (2000. gada pirmajā pusē

Latvijas imports uz NVS bija 16% un eksports 8%), ieviešot nacionālo valūtu, izveidojot diplomātisko pārstāvniecību tiklu, uzsākot veidot kaujasspējīgu armiju un attīstot daudzpartiju politisko sistēmu.

Tomēr visi iepriekš aplūkoti faktori, kuriem ir būtiska nozīme lielas un mazas valsts līdzāspastāvēšanā, nav būtiski mainījušies, kopš Latvija ir atguvusi neatkarību, un to vairums objektīvi nemainīsies arī nākotnē. To nosaka ģeopolitiskā realitāte - mazas valsts atrašanās tiešā tuvumā lielai valstij un ilgā nedraudzīgu, nevienlīdzīgu savstarpējo attiecību vēsture.

Iekšējie faktori

Iekšējie faktori, kas ierobežo mazas valsts iespējas starptautiskajā sistēmā, ir saistīti ar tās ierobežotajiem ekonomiskajiem un militārajiem resursiem. Mazu valstu nelielais iedzīvotāju skaits un attiecīgi nelielie saimnieciskie sektori nevar izveidot spēcīgu, bruņotā konfliktā grūti sagraujamu militāro spēku. Šis apgalvojums ir spēkā pat ekonomiski attīstītu mazu valstu gadījumā, taču visvairāk attiecināms uz ekonomiski vāji attīstītām, trūcīgām valstīm, pie kurām pieskaitāma arī Latvija. Tikai nelielu daļu no sava nacionālā kopprodukta šīs valstis ir spējīgas veltīt militārām vajadzībām, turklāt absolūtos skaitļos šīs summas ir ārkārtīgi nenozīmīgas. Turklāt šo valstu tehnoloģiskās attīstības zemais līmenis liedz ražot (vai iepirkt un apkalpot) sarežģītas aizsardzības sistēmas.

Tādējādi mazo ekonomiski vājo valstu ierobežotie militārie resursi padara tās par relatīvi trausliem un viegli iegūstamiem - tādēļ iekārojamiem - objektiem.

Maza valsts tradicionāli cenšas kompensēt savus ierobežotos militāros un ekonomiskos resursus, pievēršot pastiprinātu uzmanību ārpolitikas normatīvajiem, juridiskajiem un ētiskajiem aspektiem. Savā politiskajā retorikā tā lieto tādus terminus kā taisnīgums, morāle, reputācija, tiesības. Tomēr, kaut arī šī "juridiski moralizējošā" pieeja ārpolitikai rada zināmu pozitīvu rezultātu, tā tomēr nevar pilnībā aizstāt militāri ekonomisko resursu vājumu un politiskās viendabības trūkumu.

Ārpolitikas virzieni jeb stratēģijas

Strukturālie, ģeopolitiskie un iekšējie ierobežotājfaktori, ar kuriem objektīvi saskaras maza valsts, mazina tās ārpolitikas stratēģijas iespējas. Dāņu pētnieks Mortens Kelstrups (Kelstrup) uzskata, ka pastāv četras stratēģijas, kas ir mazas valsts rīcībā.⁶

Viena ir izolācijas jeb norobežošanās politika, kuras pamatā ir cenšanās neiesaistīties nozīmīgos starptautiskās politikas jautājumos, tādējādi izvairoties no iesaistes sistēmas konfliktos un lielo valstu uzmanības. Šīs stratēģijas pamatā tāpat ir mēģinājums "klūt nemanāmai". Latvija nav izvēlējusies un, acīmredzot, arī nevar izvēlēties šo stratēģiju, jo tās lielās kaimiņvalsts uzmanība tai ir bijusi pievērsta vienmēr, turklāt ir neiespējami apvienot centienus klūt nemanāmai ar centieniem, piemēram, atbrīvoties no lielvalsts armijas klātbūtnes.

Otra iespējamā stratēģija ir pievienošanās potenciālajam uzvarētājam (*bandwagoning*) - lai izvairītos no konfliktiem, kuru rezultātā varētu tikt apdraudēta valstiskā neatkarība, maza valsts piekrīt ciešai politiskai, ekonomiskai un militārai sadarbībai ar lielo kaimiņvalsti. Šo risinājumu ir izvēlējusies Baltkrievija. Latvijā šāda stratēģija (ja tā saistīta ar Krieviju) novestu pie tās realizētājas partijas un elites politiskas pašnāvības un, protams, atkarības no Krievijas, tādēļ arī šis risinājums ir jāatmet kā neiespējams.

Trešā stratēģija ir manevrēšanas politika: mazā valsts cenšas maksimizēt savas darbības iespējas, kas pastāv spēku līdzsvara punktā starp lielvarām. Šī stratēģija paredz pagaidu alianses, sabiedroto maiņu un tam-līdzīgi. Arī šī stratēģija patlaban ir grūti realizējama, jo Latvija, tāpat kā citas Baltijas valstis, vēl arvien atrodas tālu no iespējamā spēku līdzsvara punkta un tās negatīvā vēsturiskā pieredze attiecībā ar Krieviju liedz tai izvēlēties šo risinājumu.

Pirms pāriet pie pēdējās Kelstrupa piedāvātas stratēģijas, īsumā jāaplūko vēl kāda iespēja, kuru viņš nepiemin. Tā ir neitralitātes politika. Šī stratēģija, kaut arī nav īpaši populāra Latvijā, tomēr būtu jāapskata kā

viens no teorētiski iespējamajiem attīstības ceļiem. Līdz šim tā tikusi noraidīta galvenokārt vēsturisku cēloņu dēļ: Baltijas valstis deva priekšroku neitralitātes politikai laika posmā līdz 1940. gadam un rezultātā zaudēja neatkarību. Turklāt tiek pamatoti uzskatīts, ka šī stratēģija nav pietiekama, lai garantētu Baltijas valstu neatkarību deviņdesmitajos gados. Un arī nav īsti skaidrs, ko nozīmē neitralitātes politika laikā, kad Austrumu un Rietumu konfrontācija ir gandrīz izzudusi.

Pēdējā no Kelstrupa piedāvātajām stratēģijām ir līdzsvarošanas stratēģija, pievienojoties aliansei (*counter-alliance*). Maza valsts, kas tiek konfrontēta ar lielas valsts interesēm, mēģina pievienoties stipru valstu blokam, lai tādējādi rastu pretvaru lievalsts interesēm. Tieši šī, manuprāt, ir bijusi Latvijas izvēlēta politika laika posmā no 1991. gada. Tāpat kā virkne Centrālās un Austrumeiropas valstu, arī Baltijas valstis lielāko iespēju sasniegt pietiekamu drošības līmeni saskata pilnīgā integrācijā Rietumu politiskajās, ekonomiskajās un militārajās struktūrās.

Jāatzīmē, ka Kelstrups stratēģiju klasifikāciju izstrādāja aukstā kara apstākļos. No mūsdienu situācijas skatoties, līdzsvarošanas stratēģija vairs nav aktuāla, jo ir mainījusies alianses būtība — tā vairs nepilda tikai aizsardzības funkcijas, bet piedalās križu risināšanā, konfliktu novēršanā un starptautiskās drošības uzturēšanā. Mainījies ir arī draudu raksturs. Tādēļ valstu vēlme iestāties NATO aliansē šodien ir vairāk saistīta ar piedalīšanos stabilitātes vairošanā pasaulē, nekā ar līdzsvarošanas politiku.

Eiropas drošības situācija trijos griezumos

Eiropas drošības pašreizējo situāciju var nosacīti aplūkot trijos griezumos jeb attiecību līmeņos:⁷

Attiecības līmenī Austrumi-Austrumi raksturo konflikta draudi, kas stājušies kādreizējā Austrumi-Rietumi konflikta vietā. Aukstā kara beigās atvēra daudzus iespējamus konfliktu avotus, kuri pirms tam tika

mākslīgi apspiesti autoritārā režīma apstākļos. Kā norāda Džefrijs Saimons (Simon) no ASV Nacionālā stratēģisko pētījumu institūta, daudzas Rietumu valstis un politiķi saskata Centrālās un Austrumeiropas valstīs drošības politikas "naktsmurgu", kura pamatā ir politiska, kultūrala un reliģiska neiecietība un naidīgums.⁸ Šis salīdzinājums, kaut arī vienpusīgs un pārspīlēts, tomēr nav gluži bez pamata: to pierāda vardarbība un kari bijušajā Dienvidslāvijā un Neatkarīgo Valstu Savienībā.

Attiecības līmeni Rietumi-Rietumi raksturo vienotības zuduma draudi. Līdz ar bijušā ienaidnieka netiešo sakāvi Rietumvalstis ir zaudējušas vienu no svarīgākajiem vienojošajiem faktoriem. Oueņa Heriza (Harries) darbā ar simptomātisku nosaukumu "*Collapse of the West*" (Rietumu sabrukums) raksta, ka premisa, saskaņā ar kuru tā sauktie "Rietumi" kā politiska un militāra vienība vēl var turpināt pastāvēt, ir stipri apšaubāma.⁹ Viņš uzskata, ka koncepts "Rietumi" ir nevis dabiska, bet gan mākslīga konstrukcija, kas varēja darboties, kamēr pastāvēja tā eksistenci nepieciešamais nosacījums - draudīgie, naidīgie "Austrumi". Lai gan vairumam Rietumvalstu ir kopīga kultūra, vēsture, politiskās vērtības un institūcijas, tomēr kopīga civilizācija vēl nenozīmē politisku vienotību. Turklāt šis līdzīgās vērtības nekavēja Rietumus izcīnīt desmitiem savstarpēju karu līdz pat aukstā kara sākumam. Aukstā kara beigās iezīmēja Berlīnes mūra krišana un Vācijas atkalapvienošana.

Kaut arī pirmajā brīdī Heriza domu gaita var šķist kā krāšņa futuroloģija bez jebkāda reāla pamata, tomēr notikumu gaita liecina, ka viņa koncepcija nav nepamatota. Rietumvalstis pamazām pārskata savas intereses jaunajos apstākļos. Vienas valstis (Dānija, Norvēģija) ir vairāk nobažījušās par notikumu attīstību austrumos, citas (Francija, Itālija, Grieķija) nodarbina notikumi dienvidu "perifērijā". Arī karā bijušajā Dienvidslāvijā dažādu Rietumvalstu simpātijas un slēptās aktivitātes bieži ir bijušas vērstas pretējos virzienos, kas radījis vairāk vai mazāk nopietnus saspīlējumus sabiedroto starpā.

Līmeni Austrumi-Rietumi, kurā agrāk valdīja konflikts, tagad raksturo jaunas sadarbības nepieciešamība un risks, ka sadarbības nepieciešamais līmenis var netikt sasniegts. Kā tālāk attīstīt un padarīt neatgriezeniskas

pēc aukstā kara beigām un PSRS armijas aiziešanas strauji uzlabojušās starpvalstu attiecības? Prezidents Vāclavs Havelš traušo drošības situāciju Centrālajā un Austrumeiropā ar tās neattīstītajām demokrātijām, vājo ekonomiku, potenciāli draudīgo kaimiņu austrumos un nepietiekamo iesaisti starptautiskajās struktūrās jau deviņdesmito gadu sākumā nosauca par drošības vakuumu. Kaut arī daļa analītiķu nepiekrīt šī termina attiecināšanai uz Centrālās un Austrumeiropas valstīm, tomēr vairums ir vienprātis ar Havelu un uzskata, ka drošības vakuuma aizpildīšanai jāveic nopietns darbs reģiona valstu pakāpeniskai integrācijai Eiropas drošības struktūrās.

Līmeņa Austrumi-Rietumi problēmu veiksmīgā risinājumā daudzi politiķi un analītiķi saskata arī pirmo divu līmeņu - Austrumi-Austrumi un Rietumi-Rietumi - problēmu atrisinājumu. Jāsāk tālejoša sadarbība abu grupu starpā, kas sniegs jaunu mērķi un identitātes izjūtu Rietumiem un mazinās konflikta draudus Centrālajā un Austrumeiropā. Daļa, kā Džefrijs Saimons, savos secinājumos iet tālāk un, runājot par valstu līdzdalību NATO, uzskata, ka "šo problēmu risinājums rodams, tās [t.i., abas grupas.-red.] apvienojot: NATO ir jāpaplašina sava misija, ietverot Centrālās un Austrumeiropas valstis".¹⁰

Tomēr, sekojot ar NATO un Eiropas Savienības paplašināšanu saistītajām debatēm, nevar nepamanīt, ka Baltijas valstis šajā sakarā tiek minētas piesardzīgāk nekā, piemēram, Centrāleiropas valstis.

Tādēļ nākamajā šī raksta nodaļā aplūkosim faktorus, kuri kavē Rietumu drošības struktūru ātru paplašināšanos kopumā, un arī to, kādi strukturālie, ģeopolitiskie un iekšējie ierobežojumi ir negatīvi ietekmējuši Latvijas integrācijas politiku.

Rietumu drošības struktūras un Latvija

Eiropas drošības situācijas apskats iepriekšējā nodaļā liecina, ka pastāv zināmi strukturāli priekšnoteikumi tam, lai Latvija varētu sasniegt vienu no savas ārpolitikas galvenajiem mērķiem: integrāciju Eiropas politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās. Tomēr vienlaikus

ierobežojumi, kuri sakņojas starptautisko attiecību strukturālajā nevienlīdzībā, nosaka, ka mazu valstu iespējas ietekmēt šo procesu sev vēlāmā virzienā ir mazākas nekā lielāku valstu iespējas. Tas uzskatāmi redzams notiekošajās diskusijās par NATO paplašināšanu. Mazo Baltijas valstu centieni pakāpeniski sasniegt šo mērķi negūst daudz ievēribas, turpreti jebkurš Krievijas izteikts arguments par iespējamajām NATO paplašināšanas negatīvajām sekām tūlīt nokļūst masu mediju pirmajās lappusēs un tiek analizēts un debatēts galotņu tikšanās reizēs.

Šai parādībai ir objektīvs pamats. Krievija vēl arvien ir ne tikai reģiona stiprākā valsts, bet arī viena no pasaules militārajām lielvarām. Tādēļ lielākā daļa Rietumvalstu līderu dod priekšroku ļoti piesardzīgai austrumu politikai, baidoties, ka konkrēti soļi NATO paplašināšanas virzienā varētu samazināt pašu Rietumvalstu drošību.

Diemžēl ģeopolitiskais faktors - Baltijas valstu tiešs tuvums lielai valstij austrumos un ilgā atrašanās Krievijas impērijas un PSRS sastāvā - sarežģī Baltijas valstu iesaistišanos Rietumu drošības struktūrās. Turklāt vismaz divām no trim Baltijas valstīm ir domstarpības ar Krieviju par robežām. Pasaules prakse liecina, ka teritoriālas diskusijas un konflikti ir vieni no visgrūtāk un ilgāk risināmiem jautājumiem, kas bieži saglabājas aktuāli daudzus gadu desmitus un dažkārt pat simtus.

Līdz ar strukturālajiem un ģeopolitiskajiem faktoriem, kuri apgrūtina Latvijas integrēšanos Eiropas drošības struktūrās, darbojas arī bremsējoši iekšējie faktori.

Piecdesmit gados impēriskās politikas rezultātā krievvalodīgo skaits Latvijā picauga no 12% līdz 42%, Igaunijā no 8% līdz 35% un Lietuvā no 2,5% līdz 12%. Šis apstāklis ir radījis sociāli-politiskas viendabības trūkumu Baltijas valstīs, it īpaši ņemot vērā iebraucēju daļas tiešo saistību ar PSRS bruņotajiem spēkiem, VDK un citām represīvajām struktūrām. Tiesa, arī virknē Centrāleiropas valstu ir lielas etniskās minoritātes un šīs valstis nevar uzskatīt par politiski viendabīgām. Tomēr Baltijas valstīs ir nevis sarežģītas attiecības starp pamatnāciju un vienkārši kādu citu lielu etnisku grupu, bet gan šī grupa ir krievi, kuru

aizstāvību kā svarīgu nepieciešamību deklarē daudzi Krievijas lielvalsts politiķi. Jāatzīmē, ka šāda situācija nav tipiska nevienai Centrāleiropas valstij.

Viens no būtiskākajiem iebildumiem pret NATO paplašināšanu saistīts ar argumentu par to, ka jaunu, militāri principiāli atšķirīgi organizētu, struktūrētu un apbruņotu valstu uzņemšana negatīvi ietekmētu dziļi integrēto NATO militāro struktūru.

Jaunās dalībvalstis ar to mazattīstītajām ekonomikām nespēs ekonomiski, tehniski, militāri un finansiāli pildīt saistības pret aliansi un savienību. Savukārt šīs organizācijas tādēļ zaudētu savu militāro, saimniecisko un tātad arī politisko vienotību. Rezultātā būtu apgrūtināta šo organizāciju saistību un mērķu izpilde. Tas nozīmē, ka pat formālas *de jure* uzņemšanas gadījumā pilnvērtīga jaunuzņemto valstu drošība netiktu sasniegta.

Šis arguments īpaši attiecas uz Baltijas valstu militāro sagatavotību. Atšķirībā no Varšavas bloka formāli suverēnajām valstīm, Latvijai un tās kaimiņvalstīm 50 gadus vispār nebija nekādu nacionālo bruņoto spēku un savas ziņošanas militārās un politiskās elites. Latvijai tā bija jārada no nulles, turklāt vēl sliktos ekonomiskos apstākļos.

No šī argumenta loģiski izriet nākamais - jaunu dalībvalstu integrācija ir finansiāli dārgs pasākums, kuru ir praktiski neiespējami apmaksāt bez ievērojamas palīdzības no Rietumvalstu puses.

Secinājumi

Latvijas, tāpat kā citu Baltijas valstu virzību uz integrēšanos Eiropas drošības struktūrās apgrūtina virkne strukturālo, ģeopolitisko un iekšējo faktoru, kuri - kopā ar apstākli, ka Centrāleiropas valstu politiskajai elitei ir bijis ievērojami vairāk laika un resursu, lai izdarītu spiedienu uz Rietumvalstīm par savu iespējamo līdzdalību Rietumu drošības institūcijās, - mazina Latvijas izredzes gūt sekmes vienlaicīgi ar Centrāleiropas

valstīm, ko pierāda Čehijas, Polijas un Ungārijas klūšana par NATO piln-tiesīgām dalībvalstīm. Atbilde uz jautājumu, kā pārvarēt šos ierobežoju-mus un paplašināt Latvijas iespējas starptautiskā sistēmā, ir nākamās nodaļas temats.

Atsauces

- ¹ Kelstrup, M., 'Small states and European integration,' ed. I. Petersen, *The Nordic Countries and the EC* (1993).
- ² Väyrynen, R., 'Constraints and opportunities in the foreign policies of small states,' ed. B. Heurlin, *Danmark og det Internationale System* (1989).
- ³ Lodgaard, S., 'Competing schemes for Europe: the CSCS, NATO and the European Union,' *Security Dialogue*, no. 1 (1992).
- ⁴ Knudsen, O., *Sharing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments*, NUPI Report, May 1992.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ Skat. Kelstrup (1. atsauce).
- ⁷ Šis dalījums, analizējot vispārējo *ostpolitiku*, izmantots darbā Andersen, M. and Skak, M., 'The New Western Ostpolitik: Challenges, Current State and Issues', Paper for ECPR Joint Session of Workshops, Leiden, 2-8 Apr. 1993.
- ⁸ Simon, J., 'Does Eastern Europe belong in NATO?', *Orbis*, vol. 1, no. 1 (1993), p. 21.
- ⁹ Harries, O., 'The collapse of the West,' *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 4 (1993).
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat, 42. lpp.

3. nodaļa

Daina Bleiere

MAZAS VALSTS ĀRPOLITISKĀ AUTONOMIJA

Parasti mēs runājam par valsts suverenitātes nostiprināšanu, palielināšanu vai zaudēšanu. Šādā kontekstā ar suverenitāti tiek saprasti divi tuvu stāvoši, tomēr atšķirīgi jēdzieni: valsts neatkarība formāli juridiskajā izpratnē un valstiskās neatkarības kvalitāte, tas, ko reizēm sauc par reālo suverenitāti. Valstiskās neatkarības juridiskā un kvalitatīvā puse parasti ir savstarpēji saistītas, taču daudzos gadījumos tieša saistība nepastāv. Vēsturē un arī mūsdienų pasaulē ir ne mazums piemēru, kad valstis, kurām nav visu valstiskās suverenitātes pazīmju, darbojas kā neatkarīgas valstis un faktiski tādas arī ir. Piemēram, Taivānas tiesības uz patstāvīgu eksistenci apstrīd Ķīnas Tautas Republika, tādēļ tai nav diplomātisko attiecību ar ietekmīgākajām pasaules valstīm un tā netiek uzņemta ANO, tomēr faktiski Taivāna ir neatkarīga valsts, kura īsteno savu politiku, tai ir vērā ņemami bruņotie spēki u.tml. Tajā pašā laikā aukstā kara laikā Varšavas līguma valstis bija ANO un citu starptautisko organizāciju locekles un bija starptautiski atzītas, bet to ārpolitiku un iekšpolitiku diktēja Maskava.

Suverenitāte tiek definēta dažādi, un daudzas definīcijas nenorāda uz atšķirību starp formālo un reālo neatkarību. Piemēram, viens no autoriem suverenitāti formulē kā valsts "varu un spēju noteikt, kādas attiecības veidot ar ārvalstīm".¹ Precīzāka ir valsts suverenitātes definīcija, ko piedāvā Bertils Dunērs (Duner): "formāls vai juridisks tiesīgums noteikt likumus un rīkoties zināmā ģeogrāfiskā vai funkcionālā telpā".²

Suverenitātes kvalitatīvā aspekta raksturošanai ir lietderīgi izmantot **autonomijas jēdzienu**. Vispārīgā veidā autonomija* ir valsts spēja iedarboties uz citām valstīm, lai maksimāli pilnīgi realizētu savas intereses,

*Autonomija kā starptautisko attiecību teorijas jēdziens ir jāšķir no šā vārda lietojuma valsts tiesību zinātnē, kur ar to tiek saprasta valsts atsevišķu teritoriju vai iedzīvotāju grupu pašpārvalde.

respektīvi, tas, cik pilnīgi valsts spēj īstenot savu suverenitāti. Dažkārt tā tiek definēta kā **izvēles brīvība** (*freedom of choice*) vai arī **izvēlēto mērķu realizācijas spēja** (*goal-achieving capacity*). Bertils Dunērs norāda, ka abi šie formulējumi neizsaka autonomijas būtību. Pēc viņa domām, daudz precīzāk būtu runāt par valsts rīcībā esošajiem politiskajiem instrumentiem jeb valstij pieejamo darbības alternatīvu kvalitāti.

Autonomija ir svarīga valsts drošības sastāvdaļa. Kjells Goldmans (Goldmann) uzsver, ka drošībai ir divas dimensijas. Viens drošības politikas mērķis ir izvairīties no kara, nodrošināt, lai spriedze starpvalstu attiecībās būtu pēc iespējas mazāka. Otra drošības dimensija ir autonomija.³ Valstij ir jānodrošina nacionālā valstiskuma pastāvēšana, teritoriālā integritāte, materiālā eksistence un valdības spēja uzturēt un aizstāvēt nacionālās vērtības pret citu valstu mēģinājumiem tās apdraudēt. Neapšaubāmi, šī spēja ir vistiešākajā veidā atkarīga no valsts autonomijas pakāpes, kas būtībā ir galvenais patiesās neatkarības mērs. Lielākām un ekonomiski un militāri spēcīgākām valstīm autonomija ir vieglāk panākama. Mazām valstīm neatbilstība starp valsts suverenitāti starptautiski tiesiskajā izpratnē un autonomiju ir daudz lielāka. Tomēr jāņem vērā, ka absolūta suverenitāte un autonomija nepiemīt nevienai valstij. Ikvienas valsts suverenitāti un autonomiju ierobežo citu valstu suverenitāte un autonomija. Pat mūsdienu vienīgā superlielvalsts Amerikas Savienotās Valstis ir spiesta rēķināties gan ar citu valstu vai valstu apvienību (piemēram, Japānas un Eiropas Savienības) ekonomisko spiedienu, gan ar savu NATO partneru stratēģiskajām un politiskajām interesēm, gan arī ar starptautisko organizāciju, īpaši Apvienoto Nāciju organizācijas, nostāju.

Latvijai neapšaubāmi piemīt visas suverēnas valsts pazīmes: tai ir tiesības noteikt savu satversmi, veidot valsts pārvaldes orgānus, izlemt iekšpolitikas jautājumus, formulēt ārpolitikas principus un noteikt savas attiecības ar ārvalstīm un starptautiskajām organizācijām. Tajā pašā laikā Latvijas ārpolitiskā autonomija ir ierobežota. To nosaka sekojoši faktori: tās rīcībā esošie nelielie resursi, iekšpolitiskās attīstības problēmas, no starptautiskās sistēmas izrietošie ierobežojumi un negatīvais vēsturiskais mantojums.

Valsts rīcībā esošie resursi - tās teritorija, iedzīvotāji, saimnieciskie resursi (dabas bagātības, ekonomikas attīstības līmenis), militārais spēks un vēl citi faktori - nosaka tās politiskās darbības iespējas. Ierobežoto resursu dēļ Latvija ir daudz jutīgāka nekā lielās valstis pret ārēju politisku un ekonomisku spiedienu un pat pret samērā niecīgiem kaitējumiem tās prestižam. Tā piemēram, Francijas valdība 90. gadu vidū varēja atlautes neņemt vērā morālos un materiālos zaudējumus, ko tai nodarīja plašie protesti pret kodolieroču izmēģinājumiem Moruroa atolā. Turpretī Latvijas ārpolitiskajam prestižam būtiski kaitēja pat samērā mazsvarīgi notikumi, piemēram, Hitlera grāmatas "Mein Kampf" vai arī "Baigā gada" atkārtota izdošana.

Mazas valsts jutību pret ārēju spiedienu un to, cik maz ir nepieciešams, lai šādu spiedienu izraisītu, ļoti labi parādīja 1998. gada pavasara notikumi Latvijā. Tie arī parādīja, ka mazās valstīs iekšpolitiski konflikti daudz ciešāk ir saistīti ar valsts ārpolitiskās darbības iespējām, nekā tas mēdz būt lielvalstu gadījumā.

1998. gada 3. martā policija pielietoja stekus, izklīdinot nesankcionētu pensionāru mītiņu pie Rīgas domes un šis samērā niecīgais incidents izraisīja liela mēroga krīzi Latvijas un Krievijas attiecībās, turklāt Krievijas oficiālās amatpersonas izteica draudus pielietot ekonomiskas sankcijas, bet Maskava un daži Krievijas Federācijas apgabali faktiski uzsāka Latvijas preču boikotu. Krievija apvainoja Latviju nelatviešu un nepilsoņu diskriminācijā. Īpašus pārmērus izpelnījās spēkā esošā pilsonības likuma redakcija. Tā kā 16. martā bija paredzētas Leģiona dienas svinības, kuru sastāvdaļa bija bijušo leģionāru gājiens no Doma baznīcas, lai noliktu ziedus pie Brīvības pieminekļa, Krievija apvainoja Latvijas valdību, ka tā ļaujot brīvi darboties "SS veterāniem" un veicinot nacisma atdzimšanu. Leģiona dienas svinības, neskatoties uz Latvijas amatpersonu skaidrojumu, ka šīs svinības nav saistītas ar nacisma ideoloģijas propagandu, izsauca negatīvu reakciju Rietumos, īpaši pēc tam, kad ziedu nolikšanā pie Brīvības pieminekļa piedalījās Nacionālo Brunoto spēku vadība un vairāki Saeimas deputāti. Rietumvalstis izteica neapmierinātību arī ar Sacīmas neizlēmību jauna pilsonības likuma izstrādāšanā, kas atceltu t. s. naturalizācijas logus jeb ikgadējas kvotas un

atvieglotu Latvijas pilsonības iegūšanu pēc neatkarības atgūšanas Latvijā dzimušajiem nepilsoņu bērniem un dažām citām iedzīvotāju grupām. Veidojās situācija, kurā Latvijas nepiekāpība Rietumvalstu ieteikumiem draudēja ar to atbalsta zaudēšanu. Latvijai draudēja iespēja palikt vienai «aci pret aci» ar Krieviju. Tikai pēc tam, kad tika izstrādāta jauna pilsonības likuma redakcija, spriedze mazinājās. 1998. gada pavasara notikumi parādīja, ka pat samērā nenozīmīgi iekšpolitiskās dzīves konflikti var izraisīt negaidīti lielu starptautisku rezonansi un likt būtiski koriģēt valsts iekšpolitisko un ārpolitisko darbību.

Trūcīgo dabas bagātību dēļ pastāv atkarība no energoresursu, izejvielu, ražošanas iekārtu, patēriņa preču ārējām piegādēm un vajadzība pēc ārvalstu investīcijām. No otras puses, Latvijas, tāpat kā jebkuras citas mazas valsts labklājība ierobežotā iekšējā tirgus dēļ ir atkarīga no tās produkcijas noieta ārējos tirgos. Šie ierobežojumi pastāvēs vienmēr. Latvija ir maza valsts, un kā tādai tai vienmēr nāksies rēķināties ar paaugstinātu jutīgumu pret satricinājumiem pasaules ekonomikā un ārvalstu ekonomisko spiedienu, kā arī ar iespēju, ka ekonomiskās sviras var tikt izmantotas ārvalstu politiskās ietekmes pastiprināšanai.

Turklāt Latvijas situāciju sarežģī tas, ka tā atrodas kaimiņos lielvalstij Krievijai. Mantojumā no padomju okupācijas Latvija saņēma vienus atkarību no Krievijas energoresursu un izejvielu piegādēm un no Krievijas noieta tirgus. Mazas valsts vienus ekonomiskā atkarība no liela kaimiņa vienmēr ir bīstama, jo tā mazo valsti ne tikai pakļauj lielvalsts ekonomiskajām interesēm, bet arī var novest pilnīgā politiskā atkarībā, pārvērst par lielvalsts klientu vai satelītu, kas zaudē jebkādu ārpolitisku patstāvību. Krievija uzskata Latviju par savu tradicionālo ietekmes sfēru. Ja šobrīd Krievija ir ekonomiski un politiski novājināta un faktiski nevar pilnībā izmantot ekonomiskās sviras savu ārpolitisko mērķu sasniegšanai, tad tā atkal varēs tās izmantot, kad būs pārvarējusi iekšējo krīzi. Vēl bīstamāka situācija var izveidoties gadījumā, ja pie varas Krievijā nāks politiskie spēki, kas iestājas par Krievijas atjaunošanu 1917. gada vai PSRS robežās. Ekonomiskā atkarība tādā gadījumā varētu kļūt varbūt pat par galveno ieroci, lai panāktu Latvijas suverenitātes un starptautiskās autonomijas likvidāciju. Vienpusīga

ekonomiskā atkarība no Krievijas ir bīstama arī tāpēc, ka padara Latvijas ekonomiku atkarīgu no iekšpolitiskajiem satricinājumiem Krievijā. Tas spilgti izpaudās 1998. gada augustā, kad finansu krīzes dēļ Krievija apturēja banku darbību un visus ārējos maksājumus. Latvijas ekonomika cieta ļoti lielus zaudējumus, īpaši zivju konservu un pārtikas produktu ražotāji. Bankrotēja arī vairākas bankas, kas bija ieguldījušas lielas summas Krievijas vērtspapīru tirgū. Tas izsauca ekonomikas pieauguma tempu mazināšanos un bezdarba pieaugumu. Krievijas finansu krīzes sekas īpaši sāpīgi izjuta daudzas Latvijas mazpilsētas, kuru labklājība bija gandrīz pilnībā saistīta ar viena uzņēmuma darbību, kura produkcijas galvenais noieta tirgus bija Krievijā. Krīze vēlreiz apliecināja, ka palaušanās uz vienu noieta tirgu ir bīstama valsts labklājībai un iekšējai stabilitātei. Tādēļ ekonomisko sakaru dažādošana (diversifikācija) ir viens no svarīgākajiem suverenitātes un ārpolitiskās autonomijas nosargāšanas celiem. Jāņem vērā, ka valsts drošības un ekonomiskās intereses (un orientācija) ne vienmēr sakrīt. Latvijai t.s. "austrumu" tirgus ir neapšaubāmi svarīgs, bet vienlaikus ir jāatrod ārpolitiskā stratēģija, kas ļautu maksimāli mazināt ekonomisko sakaru ietekmi uz valsts ārpolitisko autonomiju.

Ierobežotie resursi mazina arī valsts ārpolitiskās darbības iespējas. Arī bagātām un iedzīvotāju skaita ziņā lielākām mazām valstīm nepietiek cilvēku un saimniecisko resursu, lai uzturētu pilnā apjomā diplomātiskās attiecības ar visām pasaules valstīm. Tādēļ, piemēram, Beļģija, Nīderlande un Luksemburga apvieno savus pūliņus. Protams, ka pilnvērtīga diplomātiskā darbība ir vēl sarežģītāka Latvijai, kuras ekonomiskās iespējas un cilvēku resursi ir daudz mazāki. Aktīvu ārpolitiku ir iespējams veidot tikai pašos svarīgākajos virzienos, un tas būtiski ierobežo Latvijas spēju aizstāvēt savas intereses, kas visai uzskatāmi parādījās 1998. gada pavasarī, kad Krievijas amatpersonu viedokļi par situāciju Latvijā pasaulē bija labāk sadzirdami par Latvijas diplomātu skaidrojumiem.

Ierobežoto ekonomisko un cilvēku resursu dēļ Latvija ir militāri vāja, un tāda tā būs arī nākotnē. Jāņem vērā, ka pat tajos gadījumos, kad mazas valstis ir militāri spēcīgas, kā, piemēram, Šveice vai Zviedrija, armijas kā

agresoru atturoša spēka lomu pastiprina labvēlīga ģeostratēģiskā situācija. Latvija šobrīd nevar paļauties nedz uz savu militāro spēku, nedz ģeostratēģisko stāvokli. Tādēļ ir jāatrod sabiedrotie, kas būtu ar mieru Latviju paņemt zem sava "lietussarga". Protams, iesaistīšanās militāri politiskās vai cita veida savienībās mazina valsts autonomiju, taču mazina arī risku zaudēt to pavisam. Var piekrist norvēģu autoram Ērvikam (Ørvik), ka mazai valstij "izšķirošais jautājums ir nevis tas, cik tā cer iegūt, bet gan cik daudz tā var atļauties zaudēt. Liela valsts apzinās, ka, pat ja tā cietīs nopietnas neveiksmes, tās valstiskā eksistence nebūs apdraudēta. Maza valsts ar nelielām iespējām un varbūtēji neaizsargātu ģeogrāfisko stāvokli riskē daudz vairāk. (...) Tā var kļūties tikai vienreiz. Taču tā nevar arī atteikties piedalīties spēlē." ⁴ Jāatzīmē, ka dalība starptautiskajās organizācijās un savienībās visai pretrunīgi ietekmē mazas valsts autonomiju, bet šo jautājumu aplūkosim vēlāk.

Mazas valsts ārējā drošība daudz lielākā mērā nekā lielvalsts drošība balstās iekšpolitiskā saskaņā. Ārpolitiskās stratēģijas izvēlē dažkārt tieši iekšpolitiskie apsvērumi ir noteicošie. Piemēram, Žaks Fremons (Freimond) raksta, ka Šveices neitralitāti "... var izskaidrot vienīgi ar nepieciešamību panākt, lai nekādas ārējas saistības nevarētu sašņēgt šveiciešus un izjaukt iekšējo līdzsvaru." ⁵ Protams, Šveices situācija būtiski atšķiras no Latvijas. Tā kā šveicieši etniski un kultūras ziņā ir saistīti ar apmēram vienāda potenciāla kaimiņvalstīm - Franciju, Itāliju un Vāciju, alianse ar kādu no šīm trim valstīm abos pasaules karos patiešām varēja saplosīt Šveici. Latvija atrodas kaimiņos Krievijai, kuras lielais potenciāls un līdz ar to arī "pievilkšanas" spēks nav samērojams ne ar vienu citu kaimiņvalsti. Tādēļ neitralitātes politika būtu īstenojama tikai tad, ja pastāvētu garantijas, ka Krievija nekad tieši vai netieši nemēģinās iejaukties Latvijas lietās.

Libānas, Kīpras un daudzu citu valstu piemērs rāda, ka etniskas nesaskaņas, neprasme vai nevēlēšanās panākt iekšpolitisku saskaņu var viegli novest pie valsts sabrukuma, it īpaši gadījumos, kad iekšpolitiskos konfliktus savās interesēs izmanto ārēji spēki. Ir arī ne mazums pat lielu un dabas resursiem bagātu valstu, piemēram, Kongo Demokrātiskā Republika, kuru ārpolitiskā autonomija iekšpolitiskās nestabilitātes un ekonomiskā pagrimuma rezultātā ir reducēta līdz minimumam.

Lielajām valstīm ir lielāki resursi, un tām piemīt daudz lielāka inerce, kas ļauj tām vairāk vai mazāk sekmīgi pārciest iekšpolitiskus satricinājumus, un autonomijas mazināšanās var nenovest lielu valsti pie teritoriālas dezintegrācijas vai suverenitātes zaudēšanas. Turklāt arī novājinātas lielas valsts ekonomiskais un militārais potenciāls ir pietiekami būtisks un iespējamās valstiskās dezintegrācijas sekas - pārāk nopietnas, tādēļ starptautiskā sabiedrība ir ieinteresēta darīt visu iespējamo, lai to nepieļautu. 90.-to gadu sākumā starptautisko sabiedrību un it īpaši Ziemeļvalstis, satrauca iespēja, ka Padomju Savienības dezintegrācijai varētu sekot Krievijas sadalīšanās atsevišķos reģionos, kā arī ekonomisks pagrimums un etniski konflikti, kas liktu uz Rietumiem plūst bēgļu straumēm. Lai novērstu šāda scenārija iespējamību, Rietumvalstis bija gatavas piešķirt Krievijai lielus kredītus un sniegt valdībai politisko atbalstu (piemēram, uzņemot kā astoto valsti septiņu ekonomiski attīstītāko pasaules valstu klubā G-7). Mazu valsti iekšpolitiskā nestabilitāte daudz ātrāk var novest pie sabrukuma, turklāt tai ir daudz grūtāk cerēt uz starptautisku atbalstu, jo vairumā gadījumu tajā notiekošie procesi ietekmē tikai tās kaimiņvalstis, bet nevis plašāku reģionu.

Tomēr mazām valstīm ir arī dažas priekšrocības salīdzinājumā ar lielajām valstīm. Tās ir vieglāk pārvaldāmas, atgriezeniskā saite starp varas struktūrām un sabiedrību ir tiešāka, līdz ar to ir vieglāk panākt kompromisus un pārvarēt iekšpolitiskas krīzes. Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu attīstība pēc neatkarības atgūšanas to visai uzskatāmi apstiprina. Neskatoties uz nevienmērīgu etnisko sastāvu un grūtībām, ar kurām Latvija sastopas, vienlaicīgi veidojot savu valstiskumu un pārvarot sociālisma mantojumu, līdz šim tai daudz veiksmīgāk nekā daudzām citām postpadomju valstīm ir izdevies pārvarēt kritiskās iekšpolitiskās situācijas. To nosaka daudzi apstākļi, taču viens neapšaubāmi ir tas, ka sabiedrības spiediens uz valdību ir daudz jūtamāks un lēmumi (piemēram, par pilsonību vai Krievijas armijas izvešanu), ja arī neizdodas sasniegt vispār nacionālu konsensu, tiek pieņemti, rēķinoties ar sabiedrisko domu.

Tā kā mazas valstis nevar palauties uz spēku, lai aizstāvētu savu suverenitāti, tās daudz lielākā mērā nekā lielās valstis ir atkarīgas no starptautiskās sistēmas. Kā norāda Vilhelms Kristmass-Millers (Christmas-Möller), gadījumos, kad uz mazažām valstīm tiek izdarīts ārējs spiediens, to uzvedību nosaka nevis pašas mazās valsts intereses, bet gan tās apkārtnes, t.i., starptautiskās sistēmas, intereses. Piemēram, Skandināvijas valstis un Ziemeļvalstis mēģināja risināt drošības un ārējās tirdzniecības problēmas, izveidojot savas starptautiskās organizācijas. Taču šie mēģinājumi netika pabeigti, jo lielvalstu ietekmē dažas no šīm valstīm izšķīrās par labu NATO (Dānija un Norvēģija) un Eiropas Kopienai (Dānija, tagad arī Zviedrija un Somija).⁶ Šī ietekme ne vienmēr ir nelabvēlīga. Tā piemēram, Baltijas valstu sadarbība neapšaubāmi attīstītos daudz lēnāk, ja Rietumvalstis neuzskatītu to par svarīgu priekšnoteikumu integrācijai Eiropas Savienībā un NATO.

Daudzi autonomijas ierobežojumi izriet no vēsturiski mantotām problēmām vai saistībām. Te var minēt tādas Latvijas problēmas kā pārmaiņas iedzīvotāju etniskajā sastāvā padomju okupācijas gados, arī no padomju sistēmas mantoto vienpusīgo atkarību no Krievijas tirgus, joprojām neatrisināto robežu jautājumu ar Krieviju utt.

Augstāk minētie autonomijas ierobežojumi rada **asimetriju** attiecībās ar citām valstīm. Saskaņā ar Olava Knudsen (Knudsen) formulējumu, asimetrija ir valstu nevienlīdzība jeb spēka nelīdzsvarotība (*power disparity*), ar spēku saprotot "viegli mobilizējamās relatīvās iespējas", t.i., valdības spēju diplomātiski vai militāri iedarboties uz citām valstīm.⁷ Augstas pakāpes autonomijas nodrošināšanai valstij ir jābūt spējai par simetriju nodrošināšanu. Tomēr no asimetrijas nav iespējams pilnīgi izvairīties. Ievērojama asimetrija nav novēršama, ja mazas valsts kaimiņiene ir liela valsts. Gandrīz pilnīgu simetriju ir iespējams panākt Baltijas valstu savstarpējās attiecībās, taču Krievija vienmēr būs neizmērojami spēcīgāka par Latviju neatkarīgi no savas politiskās iekārtas, ekonomikas stāvokļa un iekšpolitiskās situācijas, līdz ar to tās "pievilkšanas" spēks būs pastāvīgs faktors Latvijas ārpolitikā. Šo asimetriju ir iespējams mazināt dažādiem līdzekļiem: iesaistoties politiskās un militārās savienībās ar citām spēcīgām valstīm vai valstu grupām; dažādojot ekonomiskos

sakarus, lai izvairītos no vienas valsts monopola izejvielu piegādēs vai noieta tirgos utt.

Ja arī asimetriju nav iespējams likvidēt, jācenšas izvairīties no tās pieauguma. Ārējās asimetrijas pieaugumā var izdalīt trīs stadijas: 1) vienkārša ārēja ietekme, kad vājākās valstis pakļaujas spēcīgāku valstu ietekmei, piemēram, alianšu un savienību, starptautisko organizāciju vājākie partneri; 2) impēriskā dominance, kad vienas valsts "pievilkšanas un pretestības" spēks ir tik liels, ka izsauc citu valstu autonomijas strauju mazināšanos (piemēram, PSRS un pārējo Varšavas līguma valstu attiecības); 3) absorbcija jeb aprijošais hegemonisms, kas noved pie pilnīgas suverenitātes zaudēšanas (tā var notikt ilgākā laika posmā vai arī kā ātra okupācija un aneksija).⁸ Taču suverenitātes zaudēšana ir galējs gadījums. Parastākie autonomijas ierobežojumi ir saistīti ar asimetrijas pieaugumu, kuru rada valstu potenciālu starpība un vājākās valsts iekšpolitiskā nelīdzsvarotība, ierobežotie resursi un nepietiekamā ekonomiskā attīstība.

Vieglāk pamanāmi un dramatiskāki ir gadījumi, kad mazas valsts autonomiju apdraud citu valstu tieša darbība vai pārmaiņas starptautiskajā situācijā, piemēram, situācija, kas Eiropā izveidojās pirms Otrā pasaules kara un noveda pie Latvijas un citu Eiropas valstu neatkarības zaudēšanas un ieraušanas karā. Arī tāda ārvalstu darbība kā pretenziju izvirzīšana uz kādu teritorijas daļu, ekonomiskais karš vai kaimiņvalstu militārā spēka strauja palielināšana ir viegli pamanāmi.

Grūtāk pamanāmi ir gadījumi, kad valsts autonomija samazinās pakāpeniski, mazinoties valsts politiskās darbības iespējām, zaudējot ekonomisko neatkarību vai arī mazinoties iekšpolitiskajai saliedētībai. Visi šie procesi var notikt ilgākā laika posmā, pakāpeniski un gandrīz nemanāmi. Daudzi starptautiskie procesi ir sarežģīti, to iznākumi mēdz būt pretrunīgi; par ieguvumu vienā jomā nereti jāmaksā ar zaudējumiem citās. Ne vienmēr ir iespējams noteikt robežu starp nepieciešamiem kompromisiem un tādiem, kas neatgriezeniski mazina valsts autonomiju un/vai likvidē suverenitāti.

Asimetrija noved pie **atkarības** (*dependence*). Saskaņā ar Bertila Dunēra formulējumu atkarība nozīmē, ka "situācija vai procesi vienā valstī ietekmē vai ir saistīti ar to, kas notiek otrā valstī".⁹ Tas attiecas gan uz starpvaldību attiecībām, gan sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem. Jāņem vērā, ka sociālie un ekonomiskie procesi vienā valstī var ietekmēt citas valsts valdības rīcības brīvību (autonomiju). Uzskatāmi to apliecina starptautiskās problēmas, kuras kurdī un citi bēgļi no Āzijas valstīm 90.-to gadu vidū radīja Latvijas valdībai. Valsts autonomiju visai būtiski var ietekmēt arī, piemēram, ekoloģiska katastrofa kādā kaimiņvalstī vai arī klimata izmaiņas, kuras notiek ekonomiskās darbības rezultātā kādā no pasaules reģioniem.

Valstu savstarpējās saistības procesi mūsdienu pasaulē ir **savstarpējās atkarības teorijas** (*interdependence theory*) uzmanības lokā. Vispārīgā veidā šās teorijas pamatpostulāti ir sekojoši. Mūsdienu pasaulē brīvā tirgus sistēmas un vispasaules darba dalīšanas paplašināšanās nosaka to, ka vienā valstī vai valstu grupā notiekošie procesi (pirmām kārtām, ekonomiskie un ekoloģiskie) iespaido citas valstis. Tehnoloģiski sarežģītus un dārgus projektus mūsdienu pasaulē mazākas valstis var realizēt tikai sadarbojoties. Atsevišķu valstu loma mazinās, bet pieaug globālu starptautisku institūciju ietekme. Savstarpējās atkarības globalizācija šajā teorijā rada iespaidu, ka attiecības starp dažādām sabiedrībām ir ja ne pilnīgi simetriskas, tad vismaz visai līdzsvarotas.

Tomēr pret šiem postulātiem ir ne mazums pamatotu iebildumu. Piemēram, tiek norādīts, ka vienīgā joma, kurā bija izdevies sasniegt gandrīz pilnīgu simetriju, bija kodolbruņojuma sacensība starp ASV un Padomju Savienību aukstā kara gados.¹⁰ Ekonomikā nav nedz simetrijas, nedz līdzsvara. Savstarpējās atkarības teorijas kritiķi norāda arī, ka, neskatoties uz starptautisko organizāciju skaita un ietekmes ievērojamu pieaugumu, starptautisko attiecību sistēmā nav mazinājusies valsts centrālā loma, joprojām dominējošās ir nacionālās intereses. Starptautiskās organizācijas cenšas koordinēt savstarpējās atkarības. Tomēr efektīvu koordināciju apgrūtina atšķirīgās valstu drošības intereses, ārējās saistības un iekšējie resursi. Arī valstu autonomija starptautiskajās organizācijās un institūcijās konfliktē ar šo organizāciju un

institūciju autonomiju. Turklāt arī prioritārie jautājumi ir katrai valstij atšķirīgi.

Neskatoties uz pasaules tirgu un starptautisko darba dalīšanu, valstu savstarpējā atkarība ir visai nevienmērīgi sadalīta. Piemēram, var domāt, ka pastāv zināma simetrija ASV un Kuveitas attiecībās: ASV ir atkarīgas no Kuveitas naftas, savukārt Kuveita - no ASV militārā vairoga. Turpretī Latvijas un ASV attiecības ir izteikti asimetriskas: Latvija ir atkarīga no Savienoto Valstu politiskā un ekonomiskā atbalsta, bet nav nevienas jomas, kurā ASV būtu atkarīgas no Latvijas.

Neiedziļinoties plašākā savstarpējās atkarības teorijas izklāstā un kritikā, nedaudz sīkāk aplūkosim dažus jēdzienus, kurus starptautisko attiecību zinātnē ir ienesusi šī teorija un kuri ir būtiski valsts ārējās autonomijas izpratnei.

Bez šaubām, savstarpējā atkarība pastāv. Tomēr tā tieši neizriet no savstarpējo sakaru līmeņa. Politiski un militāri līdzīgām valstīm var būt ļoti augsts savstarpējo sakaru līmenis, bet tās var nebūt nozīmīgi atkarīgas viena no otras. Lielā mērā šāds stāvoklis ir Baltijas valstu attiecībās. Divas vai vairākas valstis var būt atkarīgas viena no otras atsevišķos aspektos, kuri veido tikai nelielu daļu no to ārpolitiskajiem sakariem. Savstarpējā atkarība var izpausties vai nu kā **abpusēja atkarība** (*mutual dependence*), vai arī kā **savstarpēja saistība** (*interconnectedness, interlinkage*).¹¹ Pirmajā gadījumā ir runa par simetriju un asimetriju, līdzsvaru vai tā trūkumu starpvalstu attiecībās. Savukārt savstarpēja saistība nozīmē, ka vienas valsts sabiedrībā notiekošie procesi ietekmē citu valstu sabiedrības.

Savstarpējā atkarība ir jāatšķir no **integrācijas**. Integrācija nozīmē daudz augstāku savstarpējās saistības pakāpi, kad notiek jau zināmu kopīgu pārvaldes mehānismu veidošanās.

Starptautisko attiecību literatūrā pēdējos divdesmit gados mazo valstu autonomijas problēma visai bieži ir tikusi apspriesta Eiropas integrācijas sakarā. Iestādāmās Eiropas Savienībā, dalībvalstis labprātīgi zaudē daļu

savas suverenitātes un arī autonomijas, jo daudzu jautājumu izspriešana pāriet Savienības kopīgo institūciju kompetencē. Kopīgā valūta, iekšējo robežu likvidācija un kopējās ārējās un drošības politikas veidošanās mazina ES dalībvalstu iespējas kontrolēt tās jomas, kuras tradicionāli ir tikušas uzskatītas par suverēnas valsts prerogatīvu – sava nauda, robežas, ārpolitika un aizsardzība. "Eiroskeptiķi" izsaka bažas, ka integrācija varētu novest pie ES dalībvalstu nacionālās identitātes mazināšanās vai pat zuduma un pie nacionālo interešu pakļaušanas Briseles ierēdņiem.

Neskatoties uz iebildumiem un grūtībām, ko izraisa atšķirīgi priekšstati par to, kādai jābūt Eiropas Savienībai (federācijai, konfederācijai vai cita tipa savienībai) un tās integrācijas gaitai (vai priekšroku dot integrācijas padziļināšanai vai savienības paplašināšanai), un neskatoties uz neapmierinātību ar ES institūciju darbību, tās "pievilkšanas" spēks tomēr ir ļoti liels.

Bieži vien tiek norādīts, ka relatīvi vairāk no šīs savienības iegūst tieši mazās valstis. Pirmām kārtām, tas ir ieguvums drošības ziņā. Ir panākta situācija, kad karš starp ES valstīm ir kļuvis neiespējams un tās ir pictuvojušās stāvoklim, ko Kārlis Deičs (Deutsch) nosaucis par "drošības kopienu" (*security community*). Lai gan dalība Eiropas Savienībā nedod formālas drošības garantijas, tās lielākās daļas valstu līdzdalība NATO, kā arī zināms solidaritātes līmenis, kas pastāv Savienībā, ir faktors, kas atvērta iespējamus ārējos agresorus.

Jau kopš Eiropas Savienības priekšteces – Eiropas Kopienas veidošanās pirmsākumiem tās uzbūves pamatos tika ielikti principi, kuru uzdevums bija mazināt nevienlīdzību lielo un mazo valstu spējā ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Tas ļoti spilgti izpaužas vietu un balsu sadalījumā ES institūcijās. Tā Eiropas Ministru Padomē gadījumos, kad ir nepieciešama kvalificēta balsošana, līdz šim Vācijai bija 10 balsis, Grieķijai – 5, bet Luksemburgai – 2, lai gan šobrīd apvienotajā Vācijā ir 82 miljoni iedzīvotāju, Grieķijā 10,5 miljoni, bet Luksemburgā – tikai 429 tūkstoši iedzīvotāju. Tādējādi četras lielākās valstis – Vācija, Francija, Itālija un Lielbritānija ar 40 balsīm varēja noblokēt sev nevēlamu lēmumu pieņemšanu, taču arī mazās valstis varēja to izdarīt. Tomēr būtiskākā

mazo valstu ietekmes svira bija tas, ka vairums lēmumu tika pieņemti balstoties uz vienprātības principu. Tādējādi ikviena dalībvalsts varēja noblokēt sev nevēlamu lēmumu pieņemšanu, kas nozīmēja to, ka lēmumu pieņemšana notika ilgstošu sarunu un interešu saskaņošanas rezultātā.

Sākoties jaunam ES paplašināšanās vilnim, bija skaidrs, ka pieaugot dalībvalstu skaitam, lēmumu pieņemšanas pēc vienprātības principa saglabāšana var pilnībā paralizēt ES spēju darboties. Izvirzījās jautājums par balsu sadalījumu un par to sfēru samazināšanu, kurās lēmumi tiek pieņemti pēc vienprātības principa, paplašinot kvalificētās vai vienkāršās balsošanas procedūru īpatsvaru. Jāatzīmē, ka, izņemot Luksemburgu, tagadējās ES mazajās valstīs ir no 3,7 miljoniem (Īrija) līdz 15,8 miljoniem (Nīderlande) iedzīvotāju. No kandidātvalstīm tikai Turciju var uzskatīt par lielu valsti, jo tās iedzīvotāju skaits pārsniedz kā Itālijas, tā arī Francijas un Liebreitānijas iedzīvotāju skaitu. Poliju un Rumāniju varētu pieskaitīt pie vidējām valstīm. Visas pārējās ir mazas vai ļoti mazas valstis, turklāt sešas kandidātvalstis iedzīvotāju skaits ir mazāks nekā Īrijā.

Jau pirms paplašināšanās sākuma sarunās ar kandidātvalstīm katrai valstij tika noteikts deputātu vietu skaits Eiroparlamentā, balsu skaits Eiropas Ministru Padomē un komisāru skaits Eiropas Komisijā, kas tai pienāksies pēc iestāšanās ES. Tas tika apstiprināts 2000. gada decembrī Nicā ES Padomes sanāksmē. Būtiski mainās arī tagadējo dalībvalstu balsu un vietu skaits, lai gan visumā ir saglabāti iepriekšējie balsu sadalījuma principi. Tā Polija, kurā ir 38 miljoni iedzīvotāju, Ministru Padomē iegūs tikpat balsu, cik Spānijai ar 39 miljoniem iedzīvotāju – 27. Ungārijai ar 10 miljoniem iedzīvotāju tāpat kā tai līdzīgā Grieķijai iegūs 12 balsis, Lietuvai ar 3,7 miljoniem iedzīvotāju iegūs 7 balsis, tāpat kā Īrijai, kurā ir apmēram tikpat daudz iedzīvotāju. Tomēr kandidātvalstu grupas ietvaros balsu sadalījums ir nevienlīdzīgāks. Slovākijai ar 5,4 miljoniem iedzīvotāju ir tikpat balsu kā Lietuvai, bet Latvijai (2,4 miljoni iedzīvotāju) būs tikpat balsu kā Igaunijai (1,4 miljoni iedzīvotāju), Slovēnijai (mazāk par 2 miljoniem iedz.) un Kiprai (752 tūkstoši iedz.) – katrai pa 4. Tagadējo ES 15 dalībvalstu kopējai skaits ir pieaudzis 2,7

reizes un tās ir nodrošinājušas sev Padomē 69% balsu. Savukārt mazo valstu balsu īpatsvars tad, kad tiks uzņemtas visas 12 kandidātvalstis (izņemot Turciju), būs gandrīz 47%. Tagadējā ES lielākajām valstīm ir aptuveni 55% balsu. Tādējādi mazo valstu potenciālā ietekme nemazinās, ja tās spēj sadarboties un kopīgi aizstāvēt savas intereses. Tomēr to jomu samazināšana, kurās lēmumu pieņemšana notiek vienbalsīgi, samazina katras atsevišķās mazās valsts iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanu jautājumos, kuros tai ir savas specifiskas intereses.

Tomēr jāņem vērā, ka, atsakoties no daļas suverenitātes, mazās valstis iegūst savas autonomijas pieaugumu kopējās sistēmas ietvaros. Mazās valstis gūst no ES relatīvi vairāk ekonomiskajā ziņā, jo to labklājība daudz lielākā mērā ir atkarīga no ārējo tirgu pieejamības, turklāt Savienības ietvaros ir vieglāk mīkstināt ekonomisko krīžu iespaidu. Savienības palīdzība ir būtiski svarīga ekonomiski vājākajām valstīm. Jāņem vērā arī, ka, ES ietvaros mazajām valstīm ir lielākas iespējas mazināt atkarību no atsevišķu lielvalstu politiskā un ekonomiskā spiediena (kā ES dalībvalstu, tā arī ASV, Japānas u.c. «ārvalstu»), lai gan pilnībā no tā izvairīties nav iespējams. Tajā pat laikā mazajām valstīm ir grūtāk nekā lielajām valstīm darboties ES institūcijās, jo to cilvēku un materiālie resursi ir daudz pieticīgāki. Tādēļ tām nākas rūpīgi izsvērt, kuri jautājumi tām ir vissvarīgākie un koncentrēt visu enerģiju šajos virzienos.

Analizējot ieguvumus un zaudējumus valsts autonomijai, integrējoties starptautiskās organizācijās un savienībās vai arī veidojot divpusējas starpvalstu attiecības, ir jāņem vērā kvantitatīvā dimensija, t.i., valsts politiskās darbības iespējas (alternatīvas) un kvalitatīvā dimensija - darbības efektivitāte. Trešais faktors ir "cena", kas par to "jāmaksā".¹² Šī cena var pieaugt vienā jomā, bet mazināties citās. Piemēram, iesaistoties militārā savienībā, valsts iegūst lielāku drošību pret potenciālu agresoru. Par to "jāsamaksā" ar pasliktinātām attiecībām ar šo agresoru un tā sabiedrotajiem.

Visi šie faktori jāņem vērā, analizējot Latvijai pieejamās ārpolitiskās stratēģijas: izolacionismu, neitralitāti, atkarību (atkarības stratēģijai

teorētiski ir iespējami vairāki varianti: integrācija ES un NATO vai arī tikai vienā no šīm organizācijām; integrācija NVS; alianse ar Krieviju; postpadomju un postsociālistisko valstu militāri politiska vai ekonomiska savienība). Lai novērtētu šo stratēģiju efektivitāti, noteicošais kritērijs ir, cik lielā mērā tās saglabā valsts autonomiju un suverenitāti. Vēl arī, protams, jāņem vērā "cena", kas būs "jāmaksā" arī par optimālu risinājumu.

Atsauces

¹ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights* (University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1990), p. 15.

² "The formal or juridical competence of making rules, being legitimate in a certain geographical or functional area" - Duner, B., 'Autonomy: what do we mean, and what do we know?', eds. K. Goldmann and G. Sjostedt, *Power, Capabilities, Interdependence. Problems in the Study of International Influences*. (Sage Publications: London and Beverly Hills, 1979), p. 196.

³ Sundelius, B., 'Coping with structural security threats,' ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Wilhelm Braumüller: Vienna, 1983), p. 284.

⁴ Ørvik, N., 'Norwegian foreign policy. The impact of special relationships,' ed. R.P. Barston, *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States* (George Allen & Unwin: London, 1973), p. 41.

⁵ Freimond, J., 'The Foreign Policy of Switzerland', turpat, 96. lpp.

⁶ Christmas-Möller, W., 'Some thoughts on the scientific applicability of the small state concept: a research history and discussion', ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Wilhelm Braumüller: Vienna, 1983), p. 47.

⁷ Knudsen, O.F., 'Of Lambs and Lions,' *Cooperation and Conflict*, vol. 23 (1988), p. 111.

⁸ Kukulka, J., 'Zależności i współzależności międzynarodowe,' *Polska w srodowisku międzynarodowym* (Warszawa, 1993), 18.-19. lpp.

⁹ Skat. Duner (2. atsaucē), 200. lpp.

¹⁰ Jones, R.J.B. and Willets, P., 'Introduction,' eds. R.J.B. Jones and Peter Willets, *Interdependence on Trial. Studies in the Theory and Reality of Contemporary Interdependence* (Frances Pinter: London, 1984), pp. 4-5.

¹¹ Jones, R.J. Barry. 'The Definition and Identification of Interdependence,' turpat, 17. lpp.

¹² Skat. Duner (2. atsaucē), 201.-202. lpp.

4. nodaļa

Žaneta Ozoliņa

MAZĀS VALSTIS LIELO VALSTU VIDŪ: DROŠĪBAS ASPEKTI

Lielo un mazo valstu* savstarpējo attiecību jautājumi politikas zinātnē vienmēr ir bijuši pētnieku uzmanības lokā. Lai gan pētījumu intensitāte, kuru atspoguļo arī bibliogrāfija, ir bijusi viļņveidīga. Visražīgākie parasti ir bijuši laikposmi, kad notikušas pārmaiņas starpvalstu sistēmā vai spēku līdzsvara struktūrā. Šo pārmaiņu ietvaros tradicionāli rodas jaunas valstis. Tas liek meklēt atbildes uz jautājumiem, kā šīs valstis ieklausies starptautiskajā sistēmā, kā tās ietekmēs pārējās valstis, un kā mainīsies lielo valstu uzvedība. Šī pastiprinātā uzmanība pret jaunizveidotajām starptautiskās politikas vienībām ir saistīta ar uzkrāto pieredzi, kura liecina, ka tās savā sākuma posmā ir vājas un nestabilas zemes, kuras var izraisīt visdažādākos konfliktus un pretrunas. Kā trāpīgi norāda Pīters Kalvokoresi (Calvocoressi), jaunu, mazu, vāju valstu parādīšanās uzreiz nenozīmē konfliktu vai karu rašanos, bet dažādu līmeņu problēmas gan. Autors nosauc tādas problēmas kā potenciālas nestabilitātes zonas izveidošanās; sabiedrības neviendabība; pretrunu asums starp eliti, kura nes jaunas vēsmas un pārkārtojumu idejas, un sabiedrību, kura turas pie vecajām tradīcijām un ar grūtībām iekļaujas jaunās struktūrās; iekšējo problēmu pārvešana uz starptautisko sistēmu (pati tās nespējama risināt, mazā valsts meklē līdzekļus ārpusē); aizspriedumi pret kolonizētāju vai

* Pasaules politikas teorijā pieņemts šāds valstu iedalījums: lielvalstis, lielās valstis, vidējās valstis, mazās valstis un mikrovalstis. Kopš bipolaritātes izjukšanas un PSRS sabrukuma literatūrā biežāk tiek lietots liels valsts jēdziens. Vairāku šādu lielo valstu darbība mūsdienu starptautiskajā sistēmā liecina par to vēlēšanos atgriezties vai iekļūt lielvalsts kategorijā (Krievija, Japāna, Vācija, Francija). To ietekme uz pasaules, Eiropas un Latvijas likteni kopumā ir lielāka nekā vienīgās lielvalsts - ASV - ietekme.

Lielā valsts ir valsts ar ievērojamiem fiziskiem rādītājiem (teritorija, iedzīvotāju skaits), milzīgu ekonomisko un militāro potenciālu, augstu tehnoloģijas attīstības pakāpi un spēju ietekmēt starptautisko notikumu gaitu. Lielvalstij bez visa tā vēl raksturīga spēja mainīt spēku līdzsvaru; turklāt tās statuss tiek respektēts starptautisko attiecību sistēmā. Mazās valsts definīcija sniegta grāmatas 1. nodaļā.

okupētāju valsti, kurai ir jau stabila vieta un parasti arī ietekmīga loma starpvalstu sistēmā. Tādējādi veidojas spriedze starp šīm divām valstīm, kas tiek pārnesta arī uz citiem politikas subjektiem. Veidojas savdabīga pretruna starp jauno mazo valsti un starpvalstu sistēmu kopumā. Kā precīzi to raksturo P. Kalvokoresi: "Tās [mazās valstis. - Ž.O.] ne tikai apzinās savā rīcībā esošo līdzekļu neadekvātumu, bet arī šaubās par starptautiskās sabiedrības attieksmi, kurā ir tikko iekļāvušās, un pārāk centīgi pūlas ieņemt tajā vietu un pierādīt savu vērtību".¹

Pētījumi, kas veikti šajā jomā, nosacīti grupējami četrās grupās. Pirmā pētījumu grupa - lielo un mazo valstu attiecības pirms Otrā pasaules kara un kara laikā. Otrā pētījumu grupā - kara sākumposmu. Te dominē konkrēti pētījumi, kas skar koloniālās sistēmas sabrukuma rezultātā radušās jaunās valstis un arī Latīņamerikas zemju pieredzi. Trešā grupa - darbi, kas veltīti lielo un mazo valstu konfliktiem (piemēram, Deivids Vitāls (Vital) analizē PSRS un Čehoslovākijas, ASV un Vjetnamas konfliktus). Ceturto grupu veido pētījumi par mazām valstīm demokrātiskā vidē, galvenokārt Rietumeiropā.²

Nenoliedzami, šajos pētījumos var atrast daudz radošu un izmantojamu ideju, tomēr to tieša piemērošana Latvijas apstākļiem nebūtu pareiza, jo, pirmkārt, katrs literatūrā aplūkots gadījums ir unikāls un iespējamība, ka tieši tāda situācija varētu atkārtoties, ir minimāla. Otrkārt, lielo un mazo valstu attiecību specifiku nosaka konkrētā vēsturiskā laikā pastāvošā starpvalstu struktūra, kura atkal ir neatkarīga salīdzinājumā ar citām, un tāpēc tieši secinājumi neatspoguļos patieso lietu stāvokli. Savulaik Hermanis Kars (Carr) ir brīdinājis no pārlicekas aizraušanās ar vēsturiskiem faktiem, kuru vispārināšana var novest pie nepareiziem secinājumiem, atzīmēdams, ka nepatīkšanās ar vēsturi ir tās, ka tā vienmēr ir selektīva: vēsturnieks atlasa faktus kā zivju veikals zivis, izvēloties dažas un atmetot un neievērojot citas. Tas ir īpaši precīzi attiecībā uz mazo un lielo valstu attiecībām. Treškārt, jāņem vērā arī mazo valstu specifika katrā konkrētā gadījumā. Tā, piemēram, Baltijas valstis nav salīdzināmas ne ar vienām citām mazām valstīm, jo tās ir

tikko atbrīvojušās no okupācijas, kaimiņos atrodas liela un neprognozējama, un no demokrātiskām tradīcijām tāla valsts; Baltijas valstu veidošanās par patstāvīgiem starptautiskās politikas subjektiem notiek negatīvā un svārstīgā spēku līdzsvara sistēmā ar nenoskaidrotām lielvalstu attiecībām.

Kāda ir lielo un mazo valstu attiecību specifika? Pirmā un svarīgākā iezīme izriet no starptautiskās sistēmas struktūras. Deivids Vitāls to raksturo šādi: "Mūsdienu valstu pasaule pēc savas būtības ir šķiru sabiedrība. Tajā acīmredzami ir pirmā šķira, kurā iekļaujas tās valstis, kam ir ievērojami resursi un potenciāls un pastāvīgas intereses visā plašajā starptautisko attiecību jomā un kas dominē uz politiskās skatuves un lielā mērā nosaka to modeļu struktūru, kurā darbojas visu pārējo šķiru pārstāvji".³ Tas nozīmē arī, ka attiecības starp lielām un mazām valstīm vienmēr būs asimetriskas jebkuros apstākļos un, veidojot savu politiku, vienmēr būs ar to jārēķinās. Asimetrija nozīmē nevienlīdzību gan varas potenciālā un pārdalē, gan ekonomiskajā attīstībā, tehnoloģijā un sociālajā jomā. Bet tas nenozīmē, ka mazo un lielo valstu attiecības vienmēr būs naidīgas, pretrunīgas un vērstas uz konfliktiem vai saspīlējumu. Mūsdienu starptautiskā sistēma ir labvēlīga draudzīgu un līcīšku savstarpējo attiecību veidošanai, paturot prātā katras valsts nacionālās intereses.

Mazo valstu trūcīgais potenciāls rada arī atšķirības ārpolitisko mērķu noteikšanā. Ja mazajām valstīm vissvarīgākā vienmēr būs izdzīvošana jeb suverenitātes saglabāšana (Eiropas mazo valstu diskusijas par iestāšanos Eiropas Savienībā un tās dalībvalstu autonomijas saglabāšanas problēmām), tad lielas valstis orientētas uz sava varas potenciāla palielināšanu, izmantojot visdažādāko līdzekļu spektru, sākot ar tiešu militāru spēku un beidzot ar integrācijas mehānismiem. No tā izriet mazo valstu vēlēšanās palauties uz starptautiskās sistēmas atbalstu (arī Latvijas drošības un ārpolitikas uzdevumu formulēšanā tā parādās īpaši spilgti, kaut vai diskusijās un argumentos par Latvijas iestāšanos NATO un ES).

Kādos gadījumos mazās valstis kļūst par lielo valstu politikas objektiem? Pirmais un galvenais cēlonis lielo valstu pastiprinātai uzmanībai ir mazo valstu loma un vieta starptautiskajā sistēmā un potenciālā iespēja ietekmēt pastāvošo spēku līdzsvaru. Starptautiskās politikas teorētiskajā literatūrā aplūkoti daudzi un dažādi cēloņi lielo valstu ietekmes izplatībai mazās valstīs. Pīters Kalvokoresi min tādus piemērus, kā koloniālās sistēmas sabrukums un dekolonizācija; iekšējie konflikti, kas draud pārāugt ārējos; nesakārtota mazas valsts saimnieciskā struktūra, kura robežojas ar nabadzību, un nekompetenta valdība; aukstais karš; robežstrīdi.⁴ Šajā uzskaitījumā uzsvars likts uz mazo valstu iekšējiem procesiem. Tomēr tikai ļoti retos gadījumos mazo valstu iekšpolitika spēj kļūt par lielās politikas objektu - kad pašas lielās valstis izmanto mazās savu interešu labā, nevis lai morālu apsvērumu dēļ steigtos palīgā nabadzības un nekompetentas valdības varā nonākušajiem.

Reālistiskāks ir norvēģu pētnieka Olava Knudsen (Knudsen) interpretējums no lielo valstu viedokļa, saskaņā ar kuru mazajām valstīm tiek ierādīta atkarīga subjekta loma.⁵ Viņaprāt, mazās valstis nokļūst lielās politikas centrā tikai noteiktos gadījumos. Pirmkārt, kad lielo valstu starpā rodas konflikts vai arī ir augsta saspīlējuma pakāpe un mazās valstis atrodas sadursmes krustugunīs vai arī kļūst par manevrēšanas līdzekli. Jo lielāka ir lielo valstu savstarpējā atkarība, jo lielākas ir iespējas mazajām valstīm tikt ietekmētām gan pozitīvā, gan negatīvā veidā. Šādas politikas piemērs ir PSRS un Vācijas vienošanās par Eiropas sadali 1939. gadā, jo tās rezultātā savu neatkarību zaudēja daudzas Eiropas valstis. Savukārt kā pozitīvu rezultātu var minēt ASV politiskās aktivitātes attiecībā pret Krievijas karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm. Lielo valstu uzmanība pret mazajām valstīm literatūrā visbiežāk aplūkota saistībā ar konfliktiem starp lielvalstīm. Tomēr mūsdienu starptautiskā sistēma ir daudzveidīgāka. Jāņem vērā arī, piemēram, ka starp lielām valstīm pastāv draudzīgas attiecības un mazās valstis vai nu iegūst no šā fakta, vai arī tiek pilnīgi ignorētas; mazās valstis ir stratēģiski neizdevīgā stāvoklī, un līdz ar to lielo valstu interese par tām gan konfliktu, gan normālu attiecību gaisotnē ir minimāla; tās mazās valstis, kuras atrodas stratēģiski

izdevīgā stāvoklī, neatkarīgi no lielo valstu attiecību intensitātes gandrīz vienmēr būs to uzmanības lokā. Otrkārt, lielvalsts ārpolitiskā orientācija uz kaimiņvalsti parasti ir varas paplašināšanas politikas izpausme. Mazām valstīm, atrodoties kaimiņos lielai valstij, jārēķinās, ka varas maksimizācija ir saistīta ar pašas lielās valsts būtību - tieksmi uzturēt savu lielvalsts statusu gan reģionā, gan starptautiskajā sistēmā kopumā. Jo lielāks ir varas potenciāls, jo tā autoritāte pasaulē lielāka, jo attieksme pret mazo kaimiņu būs miermīlīgāka. Ja valsts zaudē savu izdevīgo stāvokli pasaulē, tās ārpolitika kļūst agresīvāka, un tā meklē līdzekļus, kā atjaunot zaudēto vai arī kā uzturēt šķietamību, ka ir vēl joprojām lielvalsts.

Svarīgs faktors, kas var ietekmēt mazo valstu likteni, ir lielo valstu spēku samērs. Ja ir izveidojies stabils spēku līdzsvars, tad mazām valstīm kaut ko iegūt no citām partnerēm vai mainīt starpvalstu attiecības ir praktiski neiespējami, jo politikas subjekti baidās no jebkādam pārmaiņām starptautiskajā sistēmā, kuru sekas būtu neprognozējamas gan pirmā, gan otrā plāna dalībniekiem. Toties, mainoties spēku samēram, mazām valstīm jābūt īpaši jutīgām pret pārmaiņām pasaules politikā, jo iespējamās sekas mērāmas ar neatkarības zaudēšanu vai atgūšanu. Mainoties spēku samēram, mazām valstīm bieži jāizvēlas, kurai valstu grupai pievienoties. Knudsens savā rakstā atzīmē, ka, mainoties lielo valstu potencēm, tās izdara lielāku spiedienu uz mazajām valstīm, liekot pievienoties vienai pusei. Kā piemērs tiek minēts 1939. gada augusta padomju un vācu līgums un tā ietekme uz Somijas likteni. Somija cerēja, ka Vācija izdarīs nepieciešamo pretspiedienu pret Padomju Savienību. Taču vienā brīdī šis līguma garantētais līdzsvars izjuka, atstājot PSRS brīvas rokas Somijā.⁶ Šī tēze ir piemērojama arī Latvijas un Baltijas liktenim, jo šo valstu neatkarības atgūšana sakrīta ar pārmaiņām spēku samērā. Īpaši jāņem vērā paredzamās maiņas globālajā starpvalstu attiecību struktūrā, jo pagaidām vēl ir neskaidrs spēku izvietojums globālā mērogā, no kura būs atkarīgs arī Latvijas liktenis. Tādēļ Latvijas ārpolitikā paralēli sāktajām aktivitātēm starptautiskajās organizācijās rūpīgi jāpēta lielo valstu savstarpējo attiecību būtība un pārmaiņas, kā arī dažāda veida divpusējās attiecības.

Kā lielās valstis spēj ietekmēt mazās? Tradicionālais viedoklis - ar spēka lietošanu. Arī Latvijā uzmanība tiek pievērsta potenciālam tiešam uzbrukumam no lielās kaimiņvalsts. Reāli lielvalstis savā starpā piekopo daudz smalkākas un bieži vien savstarpēji izdevīgas attiecības, kuru rezultātā mazās valstis tiek pakļautas lielāko valstu interesēm un var kļūt par šo interešu īstenošanas līdzekli un mērķi bez tiešas intervences. Tādēļ svarīgi ir novērtēt mazo valstu manevrēšanas un diplomātijas potences un ierobežojumus, lai izmantotu iespējas, ko dod spēku līdzsvars starptautiskajā sistēmā un mazās valsts rīcībā esošais potenciāls.

Kādi ir lielo valstu rīcības motīvi attiecību veidošanā ar mazām valstīm? Literatūrā sastopamas vairākas interpretācijas un pieejas.

1. Lielo valstu uzvedības modeļi neatkarīgi no to iekšējās struktūras un ārpolitiskiem mērķiem ir savā būtībā impēriski. Impērisms te izpaužas kā nepieciešamība atrast sevī kā starptautiskās sistēmas darbības virzienu un kārtības izstrādātāju un noteicēju, kuru respektē pārējie politikas subjekti. Protams, ka atšķirīgos vēsturiskos posmos impērisma izpausmes formas ir atšķirīgas.

2. Lielās valsts būtības kodols ir sava varas potenciāla uzturēšana, attīstīšana un izvēršana ārpus savas valsts robežām, tādā veidā nostiprinot savu ietekmi starpvalstu sistēmā. Līdz ar to lielo valstu uzvedība pasaules politikā būtu aplūkojama kā varas maksimizācijas process. Savas ietekmes paplašināšana mazo valstu virzienā uztverama kā lielo valstu politiskās darbības likumsakarība.

3. No lielo valstu būtības izrietošā to nozīmīgā loma starptautiskajā sistēmā padara šīs valstis par līderēm pasaules ekonomikā un politikā un tādā veidā padara tās arī atbildīgas par starptautiskās sistēmas būvēšanu, dalīšanu un pārveidi.

Sabrūkot bipolaritātei un mainoties starpvalstu attiecību modeļiem, augot mazo valstu skaitam un norisinoties kvantitatīvām un kvalitatīvām pār-

maiņām lielo valstu struktūrās, teorētiskajā literatūrā parādās jauni valstu uzvedību skaidrojoši atzinumi un interpretācijas. Viens no galvenajiem secinājumiem, kas rodams dažādu autoru darbos, ir atziņa, ka līdz minimumam ir mazinājusies lielo valstu vēlēšanās un nepieciešamība pakļaut sev mazās valstis ar tieša militāra spēka lietošanu, kas var novest pie nevajadzīgiem un lieliem materiāliem un morāliem zaudējumiem, reizē izraisot kritiku un nelabvēlīgu attieksmi no starptautisko organizāciju puses un tādējādi graujot agresorvalsts starptautisko prestižu. Šādā labvēlīgā situācijā arī mazo valstu izdzīvošanas iespējas kļūst lielākas un starptautiskais atbalsts nozīmīgāks.

Arvien lielāka uzmanība lielo un mazo valstu savstarpējo attiecību analizē tiek pievērsta savstarpējās atkarības, atkarības un integrācijas teorijām. Augsta valstu sasaistītības pakāpe dod lielām valstīm papildu iespējas un jaunus līdzekļus mazo valstu atkarības palielināšanai. Jo daudzveidīgāki ietekmēšanas līdzekļi tiek izmantoti, jo minimālākas iespējas mazajām valstīm manevrēšanai iekšpolitikā un ārpolitikā. Šie daudzveidīgie ietekmēšanas līdzekļi ir šādi:

- militārais potenciāls. To var izmantot vismaz divos veidos. Pirmkārt, kā bruņotu iebrukumu mazā valstī. Otrkārt, kā varas un spēka demonstrēšanu. Daudzi pētnieki atzīst, ka militāra vara ir tikai nepieciešams priekšnosacījums lielvalsts kundzībai.⁷ Militārais potenciāls kā paš aizsardzība, līdzeklis starptautiskā prestiža celšanai, ietekmes palielināšanai noteiktā ģeogrāfiskā vai politiskā reģionā, alianšu un starptautisko organizāciju veidošanā;
- intervence kā mazo valstu pakļaušanas līdzeklis. Jau 17. gadsimtā franču teologs Fransuā Fenelons (Fenelon) secināja, ka nevar gaidīt no valsts, kurai ir lielāka vara, ierītu un pieklājīgu uzvedību. Intervence tiek uzskatīta par lielo valstu ārpolitiskās darbības neatņemamu sastāvdaļu. Iebrucējs vienmēr cenšas pamatot intervences nepieciešamību. Intervence var izpausties visdažādākās formās un iesaistīt lielu skaitu politisko subjektu. Pēdējos gados lielu valstu ietekmes palielināšanai ir izmantota militārā, ideoloģiskā un ekonomiskā intervence, kas īstenota ārējās palīdzības programmās, multilaterālo aģentūru darbībā, transna-

cionālās korporācijās. Militārās intervences nepieciešamības pamatojums mūsdienās ir kļuvis daudzveidīgāks: bruņota konflikta novēršanai (ANO un ASV aktivitātes Ziemeļrīkā pēc Persijas līča kara, lai novērstu iespējamo vardarbību pret kurdiem); humānās palīdzības sniegšanai (Irākā, Bosnijā, Somālijā); jaunizveidotu valstu atbalstīšanai; valdību aizstāvēšanai (Filipīnās);

- kultūras ietekmes izplatība;
- politiskā socializācija, kuru sekmē kultūras hegemonijas radītais fons un kuru vispirms pieņem sabiedrotie un to politiskās elites; vēlāk tā izplatās citās valstīs un starptautiskās organizācijās. Kā tipisks piemērs te minama ASV klātbūtne Eiropā un tās izraisītās sekas Eiropas ekonomiskajā attīstībā (Māršala plāns) un politisko elītu pieņemtajās normās (liberālisms). Politiskā socializācija ir daudz smalkāks un viltīgāks politiskās pakļaušanas līdzeklis nekā militārā vara, jo tā nenotiek ar draudiem vai vardarbību, bet gan politiskajiem spēkiem labprātīgi pieņemot politiskās uzvedības normas un noteikumus;
- ekonomiskā vara. Mūsdienās ekonomiskie starpvalstu ietekmēšanas un arī pakļaušanas līdzekļi tiek lietoti visbiežāk un visefektīvāk. Ekonomiskais potenciāls ļauj lielām valstīm piedāvāt citām savas sabiedrības labklājības nosacījumus, ar resursu, tirdzniecības un finansu līdzekļiem ietekmēt mazākās valstis un pat iespaidot starptautisku organizāciju radīšanu un to darbības virzienu noteikšanu. Tā piemēram, ASV kā ekonomiska un politiska lielvalsts ir spēlējusi izšķirošo lomu tādu organizāciju izveidē un uzturēšanā kā Starptautiskais valūtas fonds, Pasaules banka, Pasaules Tirdzniecības organizācija;
- lielas valsts kundzība var izpausties tās privilēģijā noteikt, kādi jautājumi kurā brīdī jārisina starptautiskajai sabiedrībai (*agenda setting*). Mazām valstīm šajā darbā jāpaliek novērotājam vai tikai sava viedokļa paurējā - ar allaž paliekošu iespēju tikt nesadzirdētām, ja lielās valstis to nevēlēsies, vai arī tikt izmantotām lielo valstu savstarpējo jautājumu kārtošānā.

Lielo valstu centieni dominēt ar dažādu līdzekļu palīdzību ir samērā pretrunīgs un daudzšķautņains process, kura gaitā tās neņem vērā iespē-

jamās problēmas, ko savās interesēs varētu izmantot mazās valstis. Lielo valstu "vājie punkti" ir šādi:

- lielās valstis, paredzēdamas sava potenciāla iespējas, uzskata, ka to valdīšana iespējama globālā mērogā. Bieži vien tie ir maldi, jo daudzveidīgā intervence attiecināma galvenokārt uz reģionu, nevis pasauli kopumā. Nonemdamās ar globālām problēmām, tās neievēro to, ko varētu paveikt reģionā;
- tās uzskata, ka var dominēt visdažādākās jomās, kaut potenciāls ne visās jomās ir adekvāts;
- lielā valsts, rūpēdamās par hegemonijas uzturēšanu globālā mērogā, nelauj vienādā mērā pievērsties valsts iekšpolitisko jautājumu risināšanai;
- savas hegemonijas paplašināšanas pamatā lielās valstis liek sadarbību, bet tās īstenošana var pārvērsties spēka lietošanā vai vardarbībā (Krievijas un NVS attiecību veidošana).

Lielo valstu panākumi mazo valstu ietekmēšanā ir atkarīgi no līdzekļu daudzveidīguma. Ja liela valsts palaujas tikai uz spēka lietošanu, tad šāda intervence būs īslaicīga un savstarpēji neizdevīga. Piemērs ir nesenā pagātnē PSRS attiecību veidošana ar sociālisma valstīm un politika Āzijā un Āfrikā. Arī mūsdienā jaunajā starptautiskajā situācijā Krievija iekšēji cīnās, lai atvestu vecās imperiālisma metodes un sāktu izmantot jaunus pakļaušanas līdzekļus, kuri Baltijas valstīm ir daudz neizdevīgāki, sarežģītāki, grūtāk atpazīstami un aktualizējami nekā tieši militāri draudi, kas tuvākajā laikā ir maz iespējami. Savukārt ASV ir bijušas veiksmīgākas, jo ir balstījušas savu politiku pret mazajām valstīm uz daudzveidīgas hegemonijas principiem, kas veiksmīgi īstenoti Rietumeiropā un daļēji Latīņamerikā. Tā piemēram, vairākkārtēji ASV mēģinājumi "aiziet" no Eiropas aukstā kara beigū posmā un 90. gadu sākumā izsauca neapmierinātību Eiropas politiskās elites vidū un daļēji arī sabiedrībā. Koncentrētā veidā šo domu ir izteicis viens no starptautisko konfliktu nopietnākajiem pētniekiem Pīters Kalvokoresi: "Miers balstās vairāk uz varu nekā uz spēku".⁴

Kādas ir mazo valstu iespējas ietekmēt lielo valstu politiskos lēmumus un rīcību? Deivids Vitāls dod sekojošu atbildi uz jautājumu par mazas valsts vēlamu rīcību sacensībā ar lielām valstīm: "(a) militārā potenciāla būtiska kāpināšana, dalot to konvencionālā un kodolbruņojumā, lai iespējamā konfliktā palielinātu oponenta zaudējumus līdz augstākai pakāpei; (b) diplomātiskā un, kur nepieciešams, militārā potenciāla ierobežota un uzmanīga izmantošana, lai liktu oponentam apzināties iespējama konflikta augsto "cenu" un mazās valsts atteikšanos novirzīties no nospraustajiem mērķiem, (...) un (c) vēl uzmanīgāka un saprātīgāka visu līdzekļu kopuma politiska un arī stratēģiska izmantošana, lai mazas un lielas valsts konflikta sistēmā līdzsvarotu iespējamo palīgpretspiedienu no ārpuses".⁵

D. Vitāla sniegtās atbildes ir piemērojamas galvenokārt aukstā kara apstākļiem, kad konflikta pakāpe starp valstīm ir augsta un tiek tāda uzturēta. Kopš aukstā kara beigām starpvalstu attiecībās parādās jaunas iezīmes un citi uzvedības modeļi. Tādēļ arī lielo un mazo valstu attiecībās ir atrodamī jauni pavērsieni un līdzekļi savas ārpolitikas īstenošanai starptautiskā sistēmā. Kā svarīgākie minami:

- starptautisko organizāciju lomas pieaugums; tās tagad dod mazajām valstīm iespēju darboties globālā mērogā kā līdzvērtīgiem lielo valstu partneriem. Lai arī šī vienlīdzība ir vairāk formāla nekā reāla, tomēr tā sniedz pietiekošu telpu diplomātiskai manevrēšanai. Kaut vai lai atceramies neseno (arī patlaban neatslābstošo) Krievijas kampaņu pret Igauniju un Latviju cilvēktiesību jomā. Sākot ar 1992. gadu, tā ir galvenā ārpolitiskā kārts, ko Krievija izspēlē pret Baltiju starptautiskajās organizācijās (ANO, EDSO, ES, EP, Baltijas jūras valstu padomē) un, neraugoties uz savu lielo ietekmi dažās no tām, tomēr nespēj sasniegt sev vēlamu rezultātu «tuvo ārzemju» diskreditēšanā;
- lobija izmantošana ārpolitisko mērķu īstenošanai. Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš bez Rietumu lobija būtu daudz garāks un ilgāks (piemēram, svarīgs bija Ziemeļvalstu atbalsts Baltijas valstīm pirmajos neatkarības mēnešos);

- divpusējo un daudzpusējo attiecību izmantošana ārpolitisko mērķu sasniegšanai attiecībā pret lielajām valstīm (nepietiekoša Baltijas valstu sadarbība ir traucējusi Latvijai attiecībās ar Krieviju, savukārt veiksmīga sadarbība ar Skandināvijas valstīm ir palīdzējusi sekmēt Latvijas integrāciju Eiropas struktūrās);
- mazas valsts iekšpolitikas sakārtošana, mērķtiecīga un saprātīga tās realizācija palīdz kļūt par politisku vienību, kuru ir neizdevīgi paklaut, bet sadarbība ar kuru dotu arī pozitīvu ieguldījumu lielas valsts ārpolitikā.

Lai arī lielo valstu rīcībā esošie mazo valstu pakļaušanas līdzekļi ir nenoliedzami daudzveidīgi un spēcīgi, tomēr "vājo pušu" un iekšējo rezervju apzināšanās var palīdzēt mazajām valstīm veidot efektīvas starpvalstu attiecības un darboties kā līdzvērtīgiem un patstāvīgiem starptautiskās politikas subjektiem.

Atsauces

¹ Calvocoressi, P., *World Order and New States* (Chatto&Windus: London, 1962), p. 34.

² Skat. bibliogrāfiju grāmatas beigās.

³ Vital, D., *The Survival of Small States* (Oxford University Press: London, 1971), p. 2.

⁴ Skat. Calvocoressi (1. atsauce), 18. lpp.

⁵ Knudsen, O., *Shearing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments*, NUPI Report, no. 159 (May 1992); Knudsen, O., 'Of Lambs and Lions: Relations Between Great Powers and their Smaller Neighbors,' *Cooperation and Conflict*, vol. 23 (1988).

⁶ Turpat.

⁷ Gilpin, R., *The Political Economy of International Relations* (Princeton

University Press: Princeton, 1987); Keohane, R.O., *After Hegemony* (Princeton University Press: Princeton, 1984).

⁸ Skat. Calvocoressi (1. atsauce), 1. lpp.

⁹ Skat. Vital (3. atsauce), 129. lpp.

5. nodaļa

Aivars Stranga

MAZĀS VALSTIS UN ĢEOPOLITIKA

Ģeopolitika - zinātne vai ideoloģija?

Termins "ģeopolitika" pirmo reizi parādījās 1916. gadā zviedru ģeogrāfa un sociologa Rūdolda Kjellena (Kjellen) darbā "Valsts kā organisms" ("*Staten som Lifsform*") kā divu grieķu vārdu - *geo* (zeme) un *politikos* (tas, kas attiecas uz valsti) - savienojums. Tas apzīmēja valsts un telpas savstarpējās attiecības, galvenokārt ģeogrāfiskā novietojuma ietekmi uz valsts funkcionēšanu starptautisko attiecību sistēmā. Nereti kā sinonimus ģeopolitikai lietoja: analitiskā ģeogrāfija, politiskā ģeogrāfija. Savu lielāko uzplaukumu un arī lielāko negodu ģeopolitika piedzīvoja Vācijā 20. gados un 30. gadu sākumā Veimāras republikas un nacistiskā reihā laikā. "Ģeopolitika ir valsts ģeogrāfiskā apziņa" - šāda formula parādījās Vācijā 1928. gadā un kļuva par vienkāršāko un populārāko ģeopolitikas skaidrojumu. Vācijas ievērojamākie ģeopolitiki - autori, kuri rakstīja par starptautisko attiecību telpiskajiem aspektiem - bija K. Haushofers, F. Ratclis un E. Banzē. Ģeopolitikas uzplaukums Vācijā nebija nejaušs: pēc sakāves Pirmajā pasaules karā Vācija piedzīvoja ne tikai Versaļas miera līguma (1919) pazemojumu, bet arī vēlēšanos to pārvarēt. Neskatoties uz sakāvi, Vācija stratēģiski, no ilglaicīgas perspektīvas viedokļa raugoties, bija ģeopolitiski pat stiprāka nekā pirms Pirmā pasaules kara. 1914. gadā Vācijai blakus bija trīs vairāk vai mazāk stipras valstis - Krievija, Austroungārija un Francija, kas ierobežoja Vācijas telpiskās tieksmes. Turpretī pēc Pirmā pasaules kara Vācija rietumos robežojās ar karā uzvarējušo, bet novājināto un dekadencē grimstošo Franciju; un austrumos ierobežojošo faktoru vairs vispār nebija: gan cariskā Krievija, gan Austroungārijas monarhija bija gājušas bojā, to vietā Vācijas austrumos bija vāju un savstarpēji kildīgu jauno valstu josla. Šīs joslas (vai tās daļas) nonākšana Vācijas iespaidā vai pat krišana par upuri Vācijai, īpaši ekonomiskās atkarības jomā, bija tikai

laika jautājums. Vēlme un vēlāk arī iespēja pārvarēt sakāves pazemojumu karā tieši veicināja ģeopolitisko studiju nepieredzētu popularitāti Vācijā.

Vācijas ģeopolitikas raksturīgākās tēzes bija šādas:

- starptautisko attiecību raksturs ir ģeogrāfiski determinēts; par starptautisko attiecību galveno, ja ne vienīgo subjektu tika uzskatīta valsts, kuras stāvokli citu valstu vidū neatvairāmi ietekmē ģeogrāfiskie faktori;
- valsts funkcionē telpā un cīnās par izdzīvošanu tajā, valsts funkcionēšanai ir arī bioloģisks zemteksts; valsts mērķis ir savas "dzīves telpas" (*Lebensraum*) saglabāšana vai iekarošana;
- valstu robežas ir relatīvas, un tās jāaplūko no "dzīves telpas" viedokļa.

Hitleriskās Vācijas tieksme pēc pasaules kundzības, kas bija galvenais Otrā pasaules kara cēlonis un kuras ideoloģiskajai pamatošanai tika izmantota ģeopolitika, ne tikai diskreditēja vācu ģeopolitiku kā mācību, bet pat piešķīra tai noziedzības nokrāsu, īpaši Vācijas istenotā Holokausta – 20. gs. lielākā nozieguma – gaismā.

Vācija tomēr nebija vienīgā zeme, kur uzplauka ģeopolitika. Lai arī pētījumi vai pseidopētījumi par ģeogrāfijas ietekmi uz valstu likteniem parādījās daudzās zemēs, plašāku popularitāti ieguva ASV autori H. Mekinders, N. Spaikmens un R. Štrauss-Hipe, kuru pirmie darbi parādījās jau 20. gadsimta sākumā un turpināja iznākt līdz pat 40. gadiem. Teorētisku radniecību ar vācu ģeopolitisko domu atsedza 1942. gadā izdotā R. Štrausa-Hipes darba zīmīgais nosaukums "Ģeopolitika - cīņa par telpu un varu" un stratēģiski politisko radniecību - tajā pašā gadā publicētā N. Spaikmena grāmata "Amerikas stratēģija pasaules politikā". Vācu ģeopolitiki izmantoja ģeogrāfiju Vācijas, bet amerikāņi - ASV stratēģisko interešu pamatošanai. Daži ASV autoru apgalvojumi ieguva gandrīz skandaložu popularitāti, piemēram, Mekindera secinājums, ka valsts, kas pārvalda Austrumeiropu, pārvalda arī visu pasauli. Atšķirībā no vācu ģeopolitikiem ASV autori neizmantoja bioloģisku un rasistisku motivāciju saviem spriedumiem. Viņu darbi bija

mazāk iracionālisma piesātināti, tie nebija domāti tiešas ārpolitiskas ekspansijas pamatošanai. Viņi uzskatīja, ka ir vitāli svarīgi, lai pasaulē stratēģiski nozīmīgos reģionus kontrolētu demokrātiskās valstis.

Lai arī ģeopolitika pēc Otrā pasaules kara piedzīvoja pagrimumu (kā taisnīgu atmaksu par tās idejisko saistību ar ekspansiju, karu), tomēr 80. gados sākās tās atdzimšana, gan ne tik plaši kā 20.-40. gados. Ģeopolitikas atdzimšanai bija vismaz divi cēloņi. Pirmais: valsts dzīvē ģeogrāfiskie faktori patiešām ir neatņemami, un to izpēte ir nepieciešama neatkarīgi no politiskas vai ideoloģiskas ieinteresētības. Otrs: aukstā kara beigās un Jaltas (Potsdamas) starptautisko attiecību sistēmas sabrukums 90. gadu sākumā sākotnēji radīja ilūzijas par ātru jaunas, demokrātiskas, miera pilnas pasaules izveidi; ilūziju pakāpeniska izkļiedšanās veicina atgriešanos pie tradicionāliem priekšstatiem par starptautisko attiecību raksturu, izceļot arī senāko stratēģijas sastāvdaļu - ģeogrāfiju.

Latvijā - mazā valstī, kas atrodas ģeopolitiski apdraudētā telpā - īpaša uzmanība jāpievērš ģeopolitikas studijām Krievijā, mūsu neizbēgamajā kaimiņvalstī. Studentiem iesaku rūpīgi iepazīties ar N. Deivisa Eiropas vēsturi (skat. lit. sarakstā), kurā tiek uzsvērts, ka Krievijā izsenis ir bijusi populāra doma, ka tā ir īpaša slāvu civilizācija starp Eiropu un Āziju, ne īsti Eiropa, ne īsti Āzija. Pašreizējā ģeopolitikas politiskā un psiholoģiskā vide Krievijā ir visai līdzīga Vācijai pēc Pirmā pasaules kara. Krievijā 20. gs. 90. gados sāka lietot apzīmējumu "Veimāras Krievija". Zaudējusi auksto karu, sabrūkot komunismam un Padomju Savienībai, Krievija ģeopolitiski ir "atsviesta" atpakaļ par vairākiem gadsimtiem, bet tā nav atmetusi cerības un apņemas pārvārtēt savu "Versalu".

Interese par ģeopolitiku un valsts ārpolitikas mērķu ģeopolitisks pamatjums Krievijā kļuva īpaši populārs, sākot ar 1992.-1993. gadu, kad pakāpeniski tika pārvārtēts prorientumnieciskais posms Krievijas ārpolitikā. Speciālus darbus ģeopolitikai tolaik veltīja tādi Krievijas autori kā

E. Pozdņakovs, V. Razuvaļevs, N. Kapčenko, V. Kudrovs, K. Sorokins. Ģeopolitikai pievērsās arī tādi Krievijas ārpolitiskās stratēģijas izstrādātāji kā S. Karaganovs un A. Arbatovs. Apkopojot Krievijas ģeopolitisko domu (galvenokārt priekšstatus par Krievijas Eiropas politikas teritoriālajiem aspektiem), 20. gs. 90. gados var izcelt sekojošas būtiskas tēzes:

- Krievija pašlaik ir vismaz daļēji izstumta no Eiropas, īpaši no Centrālās un Austrumeiropas. Krievija ar to samierināties nevar; ir jāatjauno Krievijas ģeopolitiskās intereses Centrālajā un Austrumeiropā.
- Krievijas izstumšana no Eiropas sagrauj visa kontinenta drošību un ģeopolitisko stabilitāti un rada pamatu nepāredzamiem konfliktiem.
- Norisinās Centrālās un Austrumeiropas fragmentācija: pastāv daudzas vājas valstis - tāpat kā 20.-30. gados. Stratēģiskā ziņā tas ir izdevīgi Krievijai. Centrālā un Austrumeiropa ir ģeopolitiski neatraujama no Krievijas; tās fragmentācija ļaus Krievijai nākotnē atjaunot savas ģeopolitiskās intereses šajā telpā.
- Baltija atrodas neapstrīdamā Krievijas ģeopolitisko un stratēģisko interešu telpā, un Krievija centīsies nelaut tai "aizbēgt uz Eiropu". Baltijas valstis ģeopolitiskā ziņā ir tik neizdevīgi novietotas, ka tām būtu jāveido jauns ģeopolitisks reģions, lai pārvarētu Krievijas ģeopolitisko pievilksanas spēku, bet tās to nespēj, jo ir pārāk mazas. Baltijas valstis atrodas Eiropas "trešajā ešelona" (ar to tiek domāta secība, kādā tās varētu integrēties Eiropas un transatlantiskajās organizācijās), līdz ar to Krievijai ir lielas iespējas paturēt Baltiju savā ģeopolitiskajā telpā.
- Krievijas vēsturiskā pieredze māca, ka tā vienmēr ir pārvarējusi krīzes un pagrimumu un atguvusi ģeopolitiski zaudēto.

Balstoties uz šīm tēzēm, Krievijai būtu iespējamais trīs ģeopolitiskās stratēģijas: 1) **ekspansionisms** - mēģinājumi atgūt zaudēto jau tuvākajā laikā; 2) **defetisms** - tiek atzīta sakāve, Krievija samierinās ar to un pat pielauj vēl lielākus zaudējumus; 3) **pozicionisms** - tiek "iekonservēts" pašreizējais stāvoklis, uz laiku ar to jāsamierinās, bet tiek krāti spēki, un galu galā vismaz daļēji tiek atgūts zaudētais. Mērenākie Krievijas

ģeopolitīki, izvērtējot Krievijas ģeopolitisko dinamiku, t.i., galveno ģeopolitisko rādītāju (ģeogrāfiskais stāvoklis, robežas, komunikācijas, dabas resursi, ekonomikas attīstība, iedzīvotāju skaits, militārais spēks u.c.) attīstību, iesaka izvēlēties trešo stratēģiju - pozicionismu, - kas nozīmē spēku uzkrāšanu šodien un zaudējumu atgūšanu nākotnē.

Nav iemesla apgalvot, ka Krievijas ārpolitiskajām interesēm Centrālajā un Austrumeiropā būtu vienīgi ģeopolitisks pamatojums, tomēr katrā ziņā tas ir ietekmīgs un saglabā savu spēku. Latvijai ļoti svarīgi ir apzināties, kādas ir Krievijas iespējas īstenot savus ģeopolitiskos mērķus Centrālajā un Austrumeiropā, it īpaši Baltijā (par to - nodaļas beigās). Jāuzsver, ka Krievija ir vienīgā Eiropas valsts, kura nav pārvarējusi imperiālisma paliekas savā mentalitātē — imperiālisma recidīvi dominē tās pieejā savai drošībai un tās nevēlēšanās lemt kaimiņiem brīvi izvēlēties savu ceļu. Stipri jāšaubās, vai valsts, kura nav pārvarējusi imperiālisma mentalitāti, var tikt uzskatīta par patiesu Eiropas daļu.

Atgriezīsimies pie jautājuma: kas ir ģeopolitika - zinātne vai ideoloģija? Viennozīmīgu atbildi dot ir grūti, tomēr varētu izteikt pieņēmumu, ka ģeopolitiku nevar definēt kā patstāvīgu zinātnes nozari. Ģeopolitiku var aplūkot divējādi. Pirmkārt, kā starptautisko attiecību teorijas neatņemamo sastāvdaļu, t.i., kā politisko ģeogrāfiju, kurai ir vērtība tikai starptautisko attiecību kontekstā un nevis kā ģeogrāfijas absolutizāciju un vērtēšanu atrauti no starptautisko attiecību daudzpusīgā rakstura. Par labu šādam viedoklim liecina tas, ka ģeopolitika līdz šim nav spējusi radīt katras patstāvīgas zinātnes neatņemamo sastāvdaļu - tai raksturīgo patstāvīgu jēdzienu sistēmu. Ģeopolitika lieto šādus jēdzienus: telpa, valsts, komunikācijas, vara, robežas u.c. Tie pieder pie citām, istām zinātņu nozarēm - ģeogrāfijas, jurisprudences, politoloģijas, starptautisko attiecību teorijas. Tomēr ģeopolitiku arī nevar viennozīmīgi definēt kā ideoloģiju, t.i., sabiedriskās apziņas formu, kuras mērķis ir nevis pētīt pasauli, bet atšķirībā no zinātnes apzināti aizstāvēt kādu politisko spēku ārpolitiskās intereses. Milzīga ideoloģijas piedeva ģeopolitikai bija 20.-40. gados; tāda tai ir arī mūsdienā Krievijā. Un tomēr - tas

vēl nav pietiekami, lai ģeopolitiku ierindotu "tīro" ideoloģiju vidū. Ģeopolitika var neklūt par zinātni, bet tai nav arī nenovēršami jāpaliek tikai un vienīgi ideoloģijai.

Mazās valstis un ģeopolitika

Šis apakšnodaļas mērķis ir mēģināt atbildēt uz jautājumu, vai maza valsts var izbēgt no sava ģeopolitiskā likteņa, tas ir, vai tai ir ģeopolitiska izvēle, vai arī - gluži otrādi - ģeopolitikas loģika ir nenovēršama. Atbilde uz šo jautājumu ir nepieciešama, lai atvieglotu Latvijas kā mazas valsts ģeopolitiskā stāvokļa novērtējumu un ģeopolitiskās orientācijas iespējamo prognozi. Uzreiz būtu jāuzsver, ka nav lielas jēgas aplūkot vispārinātas mazas valsts (jebkuras mazas valsts) attiecības ar apkārtējo telpu. Jo augstāks ir vispārinājuma līmenis, jo šaurāks tā pielietojums pētniecībā. Tomēr var izcelt vairākas raksturīgas mazo valstu ģeopolitiskā stāvokļa iezīmes, kurām ir svarīga loma mazo valstu likteņos:

- mazā valsts atrodas stratēģiski nozīmīgā telpā (ģeogrāfiskais stāvoklis) vai - tieši pretēji - mazās valsts atrašanās vieta ir stratēģiski nenozīmīga;
- mazās valsts kaimiņi var būt citas mazas valstis, vidējas valstis vai lielas valstis (viena vai vairākas). Ja mazai valstij kaimiņos atrodas liela valsts, tad liktenīgs var kļūt šis lielās valsts tips: ja šī lielā valsts ir agresīva, revizionistiska, tās mērķos ietilpst mazās valsts aneksija; ja šī lielā valsts ir hegemonistiska (bet ne agresīva), tad tās mērķos ietilpst mazās valsts suverenitātes ierobežošana (dažādā apjomā un veidā), bet ne neatkarības pilnīga iznīcināšana un aneksija. Būtiski ir arī, vai mazās valsts tuvumā atrodas cita liela valsts - agresīvās valsts sāncense, kas zināmā mērā neitralizē šīs agresīvās valsts tieksmes, vēl jo vairāk - ja kaimiņos ir demokrātiska, miermīlīga liela valsts, kurai nav agresīvu vai hegemonisku tieksmju;
- dabas apstākļi mazās valsts robežu joslā, iespējams, atvieglina šīs valsts sekmīgu aizstāvēšanu (kalni, upes, klimatiskie apstākļi; gandrīz vai klasisks ir Somijas piemērs 1939.-1940. gada Ziemas karā). Bieži gan šādas dabiskās aizsardzības līnijas nav. Turklāt dabisko šķēršļu nozīme mazinās, attīstoties modernai uzbrukuma (ofensīvas) tehnikai.

Ar ģeopolitiku nav tieši saistīts valsts iekšējais stiprums vai vājums, taču, ja mazā valsts ne vien atrodas bīstamā ģeopolitiskā telpā, bet arī ir iekšēji vāja (*a weak state*), t.i., politiski, saimnieciski vai sabiedriskā noskaņojuma ziņā, tad šāda maza valsts ir gandrīz nolemta bojā ejai vai dažādām atkarības formām.

Turpretī Somijas piemērs 1939.-1940. gada karā demonstrēja citu modeli: maza valsts bīstamā ģeopolitiskā telpā, blakus agresīvajai Padomju Savienībai, taču iekšēji stipra, demokrātiska valsts ar nesalaužamu gribu prata aizstāvēt savu neatkarību un nepieļaut, lai Maskava izlemj tās ģeopolitisko likteni.

Būtisks ir jautājums, vai starptautisko attiecību sistēma var ietekmēt mazas valsts ģeopolitisko likteni. Atbilde būs atkarīga no starptautisko attiecību sistēmas rakstura. Var minēt trīs izplatītākos starptautisko attiecību sistēmu veidus: hegemonistiska sistēma, konfrontācijas sistēma un integrācijas sistēma.

Jaltas (Potsdamas) sistēma (1945-1990) bija **hegemoniska sistēma**, kurā Austrumeiropas valstis kopumā atradās PSRS militāri politisko satelītu stāvoklī. Versaļas-Rīgas sistēmu (1919-1939) varētu definēt kā **konfrontācijas sistēmu**, kurā pakāpeniski, sākot ar 30. gadu otro pusi, iezīmējās nacistiskās Vācijas hegemonijas un kara tieksmes. Versaļas-Rīgas sistēmā mazās valstis bija vai nu revizionistisko valstu - Vācijas, PSRS, Itālijas - tieksmju objekts vai lielvalstu interešu sadursmes objekts, vai arī lielvalstu vienaldzības objekts (piemēram, Portugāle). Abas šīs sistēmas var uzskatīt par apstiprinājumu mazo valstu ģeopolitiskā likteņa nenovēršamībai - tikai dažas mazās valstis spēja izvairīties no agresīvo lielvalstu ģeopolitiskajām tieksmēm.

Taču ir vēl trešā sistēma - **integrācijas sistēma**, kurā istenojas Rietumeiropas valstu brīvprātīga apvienošanās un kura pastāvēja jau

aukstā kara gados līdzās hegemoniskajai Jaltas sistēmai un pastāv vēl šobrīd pēc Jaltas sistēmas sabrukuma. Pēc 1989.-1991. gada radās cerības un iespējas izveidot pan-Eiropas kopienu - liberālu, demokrātisku visu kontinentu valstu kopienu. Polija, Ungārija un Čehija jau ir kļuvušas par NATO locekļiem.

Atgriežoties pie šīs apakšnodaļas pamatjautājuma - vai maza valsts var izvairīties no ģeopolitikas, pagaidām jāsecina, ka Austrumeiropas pēdējo 3-4 gadsimtu vēsture ir atstājusi maz vietas optimismam, bet citu kontinentu vai to atsevišķu daļu pieredze Baltijai praktiski nav derīga un var kalpot tikai teorētiskām prātulām. Ģeopolitiskie likumi dažādos laikos un dažādos kontinentos varbūt ir arī atšķirīgi, taču ģeopolitiskie likumi Austrumeiropā (un Baltijā jo īpaši) neapšaubāmi attiecināmi uz lielo valstu tieksmi pakļaut reģiona mazās vai vidējās valstis un tautas. Līdz ar to jāpāriet pie paša svarīgākā jautājuma - kāds ir Latvijas ģeopolitikais liktenis.

Latvija - vai ģeopolitiskā nolemtība?

Latvijas ģeopolitiskā vide pēdējo astoņu gadsimtu laikā ir bijusi un joprojām ir ļoti nedroša. Latvija atrodas stratēģiski svarīgā telpā, īpaši no ģeopolitikas centrālā jautājuma - komunikāciju nozīmīguma - viedokļa. Latvijas stratēģiskais izvietojums jau kopš 12. gadsimta beigām saistīja tuvāku vai tālāku spēcīgo starptautisko attiecību subjektu (valstu, pilsētu apvienību) uzmanību, kas rezultējās Latvijas teritorijas iekarošanā un kuras dēļ Senlatvijā nespēja izveidoties valsts (valstis). Astoņsimt gadus vācu kolonizatori (brūninieku ordeņi, pilsētas, katoļu Baznīca) Dānija, Zviedrija, Polija-Lietuva, Krievija un nacistiskā Vācija pārvaldīja Latvijas zemi. Tikai 20. gadsimtā Latvija uz īsu brīdi ieguva valstisko neatkarību un līdz ar to kļuva par starptautisko attiecību subjektu. Vispirms pievērsis uzmanību Latvijas ģeopolitiskā stāvokļa raksturojumam laikā no 1918. līdz 1940. gadam.

Latvija kļuva neatkarīga, pateicoties divu impēriju - cariskās Krievijas un keizarkārītajai Vācijas - sabrukumam. Taču abu šo lielvalstu, kas noteica Latvijas ģeopolitisko likteni, novājināšanās bija pagaidu parādība. Nemot vērā Krievijas un īpaši Vācijas potenciālu, to atdzimšana bija nenovēršama. Tas, tāpat arī abu valstu pretenziju pieteikšana uz Baltiju, bija vienīgi laika jautājums. Gan Vācija, gan Krievija bija potenciāli revizionistiskas valstis, kas abas vēlējās revidēt savu "Versaļu": Vācija - 1919. gada miera līgumu, Krievija - 1921. gada 18. marta Rīgas miera līgumu ar Poliju, kas no Krievijas atrāva plašas teritorijas Ukrainā un Baltkrievijā un kas pilnīgi sagrauja Krievijas ģeopolitisko tieksmju izredzes visā Austrumeiropā (tai skaitā Baltijā). Spēcīgākā revizioniste bija Vācija - sakautā Vācija, kas, no daudziem viedokļiem raugoties, Versaļas sistēmas laikā tomēr bija izdevīgākā stāvoklī nekā iepriekšējā, Vīnes sistēmā. No ģeopolitikas viedokļa Vācijai Austrumeiropā nebija pretinieka. Liktenīgais jautājums Austrumeiropas valstīm, arī Baltijai, bija - kā savaldīt hitleriskās Vācijas revizionismu? To varēja izdarīt tikai a) ar PSRS palīdzību; b) jaunajām valstīm cieši turoties kopā; c) Rietumu demokrātijām ņemoties reālas drošības saistības Austrumeiropā. Nebija ne viena, ne otra, ne trešā. Īpaši jāuzsver, ka Padomju Savienība nevēlējās būt ģeopolitisks pretspars Vācijai - Austrumeiropa bija arī Maskavas revizionistisko tieksmju objekts. Aizstāvēt Polijas vai Baltijas valstu neatkarību PSRS nevēlējās. Tragiskais rezultāts kļuva redzams 1939. gadā, kad Lielbritānija un Francija beidzot saprata, ka Hitlers jāaptur. Bet bez sadarbības ar Maskavu Hitlera ekspansija Austrumeiropā nebija apturama. Savukārt Maskava Austrumeiropas valstu neatkarības dēļ karot ar Vāciju negribēja. Vai bija iespējams izrauties no Latvijas (tiklab arī Lietuvas, Igaunijas un Polijas) ģeopolitiskās nolemtības? Teorētiski to varēja izdarīt divējādi.

Pirmkārt, ja tiktu īstenota jaunā starptautisko attiecību sistēma: ideālisms reālisma vietā, kolektīvā drošība spēku līdzsvara un lielvalstu stratēģisko interešu vietā. Kolektīvā drošība - visi par vienu, visi pret agresoru; agresija pret vienu no kolektīvās drošības institūcijas - *Tautu Savienības* - dalībniecēm bija jāuzskata par agresiju pret visām pārējām dalībvalstīm.

Tāds ideālisms un universālisms, kas ignorēja dažādu valstu atšķirīgos priekšstatus par drošību un tās apdraudējumu, dažādās ģeopolitiskās realitātes un miera dalāmību, bija kaut kas neredzēts. Mēģinājumi nostiprināt Savienību, paredzot militāru spēku lietošanu pret agresoru (1923.-1924. g. reformu projekti) izgāzās, dalībvalstu - īpaši britu, egoisma dēļ. Rezultāts nevarēja būt nekas cits kā vien Tautu Savienības sabrukums. Šī organizācija nenosargāja nevienu valsti no bojā ejas. Radās nicinošs nosaukums: kolektīvā nedrošība.

Otrkārt, Latvija varēja izvairīties no ģeopolitikas, ja Latvijas drošība tiktu garantēta nevis ideālistiski (ar kolektīvās drošības un Tautu Savienības starpniecību), bet gan tradicionāli, tai piedaloties tradicionālā aizsardzības aliansē ar vienu vai vairākām lielvalstīm. Šāda tradicionāla drošība, kas balstās uz aliansi, Latvijai tomēr nebija pieejama. No piecām Eiropas lielvalstīm (Anglijas, Francijas, Vācijas, Krievijas un Polijas) divas - Vācija un Krievija - Latviju uzskatīja par sava revizionisma objektu. Polija, it īpaši liktenīgajā 30. gadu otrajā pusē, jau bija tik vāja, ka nespēja nodrošināt pati sevi, kur nu vēl citus. Anglija un Francija, balstoties uz tradicionālo spēka līdzsvara filozofiju, neuzskatīja Baltijas valstis par savu stratēģisko interešu objektu tieši tādēļ, ka Baltijas valstis bija nenozīmīgas Eiropas spēku līdzsvara kontekstā. Abas valstis bija Pirmā pasaules kara novājinātas un rūpējās tikai par sevi (Francija nespēja pat to). Baltijas valstu liktenis tām bija vienaldzīgs. Līdz ar to ideālā drošības sistēma - kolektīvā drošība - kurā Latvijai formāli bija sava vieta, sabruka, jo tā bija vienīgi teorija, bet teorija nedod drošību. Vairāk vai mazāk reālistiskā drošības sistēmā - tradicionālā aliansē - Latvijai vietas nebija. 1939.-1940. gads demonstrēja ģeopolitisko nenovēršamību.

Latvija kā neatkarīga valsts atdzima 1990.-1991. gadā, un atkal impērijas (PSRS) ģeopolitiskā sabrukuma rezultātā. Uz cik ilgu laiku? Šobrīd varētu "izsekot" šādai tendencei, kas attiecas vismaz uz 20. gadsimtu. Vīnes sistēmas pēdējos gados (1900-1914) Latvija kā Krievijas impērijas sastāvdaļa bija nebrīva, toties droša (tik lielā mērā, cik tās drošību garan-

tēja cariskā Krievija). Versaļas sistēmā (1919-1939) Latvija bija brīva, bet nedroša - ģeopolitiski, stratēģiski, ekonomiski. Jaltas (Potsdamas) sistēmā (1945-1990) Latvija atkal bija nebrīva, bet droša, jo tā atradās padomju kodolvairoga aizsegā. Bet pēc Jaltas? Atkal brīva un nedroša?

Noskaidrosim, kāds ir Latvijas ģeopolitiskais stāvoklis šobrīd. Atšķirībā no 20.-30. gadiem, kad Latvija bija divu revizionistisku valstu - Vācijas un Krievijas - ģeopolitisko tieksmju objekts, patlaban Latvija ir tikai vienas - Krievijas - nedraudzīgo ģeopolitisko interešu lokā. Nevienai citai lielvalstij ģeopolitisku interešu Baltijā nav; šobrīd tas jau jāvērtē kā Latvijai neizdevīgs faktors. Sakarā ar jau minētajiem Krievijas priekšstatiem par Baltiju kā neizbēgamu Krievijas ģeopolitiskajam tvērienam, Krievija nevēlas pielaut, ka tās ģeopolitisko interešu telpā iekļūtu tādas drošības organizācijas, kas ļautu baltiešiem pārvarēt ģeopolitisko nolemtību. Līdz ar to mums kļūst skaidrs, ka Krievijas opozīcijai pret Baltijas valstu uzņemšanu NATO ir arī ģeopolitisks pamatojums: NATO var vienīgi kavēt Krievijas ģeopolitisko un stratēģisko interešu īstenošanu Baltijā. Krievija pašlaik atklāti neiebilst pret Latvijas vēlmi iestāties Eiropas Savienībā, taču, kā man šķiet, arī piedalīšanās Eiropas Savienībā neatbilst Krievijas priekšstatiem par Latviju kā tās īpašo interešu un iespaida sfēru.

Latvijas stāvokļa ģeoekonomiskais aspekts (par ģeoekonomiku sauc ekonomikas izmantošanu hegemonistisku ārpolitisko mērķu realizēšanā; ģeoekonomikas līdzekli ir ekonomiskais spiediens, ekonomiskās sankcijas, ekonomiskais karš u. tml.). 20.-30. gados, Versaļas sistēmas laikā ģeoekonomiku savā labā izmantoja Vācija. Pat ja pie varas nebūtu nācis Hitlers, Vācijas ekonomiskā dominēšana Vidusaustrumeiropā (no vācu vārda *Ostmitteleuropa*), tai skaitā Baltijā, nebija novēršama. Šobrīd ģeoekonomiku Baltijas telpā izmanto vienīgi Krievija. Vai Latvija spēs no tās izvairīties, būs atkarīgs galvenokārt no Latvijas spējas iesaistīties Eiropas Savienībā un no Eiropas Savienības gatavības uzņemt Latviju. Šobrīd Krievijas ģeoekonomisko centienu galvenā svira ir Latvijas enerģētiskā atkarība no Krievijas.

Cits aspekts - Latvija kā vāja valsts (*weak state*) Krievijas ģeopolitisko interešu lokā. Viena no Latvijai raksturīgām iezīmēm, kurai gan nav tieša sakara ar ģeopolitiku, bet kura tomēr var kalpot Krievijas ģeopolitiskajām interesēm, apgrūtinot Latvijas iekļaušanos Eiropas ekonomikā un drošības struktūrās, ir tas, ka Latvija ir ne tikai maza valsts sev bīstamā ģeopolitiskā telpā, bet arī vāja valsts. Tas ir, iekšēji vāja valsts, ar vājumu šeit saprotot iekšējo sociālpolitisko un ideoloģisko ievainojamību jeb, citiem vārdiem, sabiedrības iekšējo pretrunu dziļumu (sociālās, ekonomiskās, etniskās utt.). Latvija iekšēji vājas valsts virzienā attīstījās jau 30. gados. 1934. gada 15. maija apvērsumam bija arī tieša ietekme uz valsts drošību - 1940. gadu Latvija sagaidīja kā autokrātiska valsts, kurai aktuāli bija ne vien ārējie draudi, bet arī iekšējās drošības problēmas. Šobrīd, pēc piecdesmit okupācijas gadiem, Latvija vēl nav stipra valsts: samērā vājas vēl ir gan valsts institūcijas, gan daudziem pašas valsts ideja; valstī ir samērā liels nepilsoņu skaits; daudziem nav skaidrs valsts ekonomiskās attīstības modelis. Latvijas iekšējo vājumu mēs aplūkojam sakarā ar potenciāliem ārējiem draudiem, jo vājums nosaka valsts atvērtību šādiem draudiem.

Tagad mēģināsim atbildēt uz jautājumu, vai Latvija var izvairīties no ģeopolitiskās nolemtības. Teorētiski iespējami šādi risinājumi:

Pirmais un drošākais veids ir neatgriezeniska liberālisma nostiprināšanās Krievijā. Drošības "ģeogrāfija" nav "tīra", tā ir atkarīga no politikas. Krievija Latvijai blakus būs vienmēr, taču Latvijas drošības ģeogrāfija radikāli atšķirsies atkarībā no tā, kurš Krievijā būs pie varas: eiropieši liberāli, mēreni impēristi vai agresīvi šovinisti. Blakus liberālai Krievijai Latvija varētu baudīt visas ģeopolitiskās priekšrocības, vispirms tās, ko dod saimnieciskie sakari, komunikācijas ("tilta" ideja). Diemžēl neviens nevar būt drošs, ka Krievija ir neatgriezeniski nostājusies uz liberālisma un miermīlīgas ārējās politikas ceļa un nelolo ģeopolitiska revanša cerības.

Otrs veids ir Latvijas iekļaušanās Eiropas ekonomiskajā un drošības sistēmā; ar šo integrēšanos varētu vismaz daļēji kompensēt mūsu valsts ģeopolitisko ievainojamību. Šeit tomēr ir vairāki Latvijai neizdevīgi apstākļi. Šobrīd vēl nebūtu pamata apgalvot, ka Eiropā ir neatgriezeniski nostiprinājusies integrācijas tendence. Nedz saimniecības, nedz drošības sistēmas jomā. Prognozes ir pretrunīgas. Piemēram, Henrijs Kisindžers (Kissinger) uzskata, ka nākotne pieder pagātnei - tradicionālai lielvalstu spēku līdzsvara un stratēģisko interešu politikai, drošības politikas reacionalizācijai. Šādā sistēmā Latvijas izredzes pārvarēt ģeopolitiku būtu minimālas - pagātnē Latvijai nav nākotnes. Konkrētākas politikas jomā svarīgākais ir jautājums par Eiropas Savienības (ES) kā Latvijai reāli sasniedzamas organizācijas nākotni. ES paplašināšanās, ietverot Baltiju, vismaz daļēji atrisinās ģeopolitiskās drošības problēmu. Latvijai noteikti jācenšas iestāties arī NATO – joprojām vienīgajā patiesajā drošības organizācijā. Kas attiecas uz ES, šobrīd tas jau lielā mērā ir atkarīgs no pašas Latvijas gatavības un gribas.

Latvija var veicināt ģeopolitikas pārvarēšanu, vismaz daļēji - pārvarot savu iekšējo vājumu un virzoties pretī tādai situācijai, kad Latvija būs maza (citāda tā vienkārši nevar būt), bet iekšēji stipra valsts. Ja Latvija neklūs par iekšēji stipru valsti, tas nozīmēs, ka tā neizmantos vēsturiskas izdevības brīdī. Kaimiņos esošā Krievija ir potenciāls draudu avots, bet Krievija pati patlaban ir vājāka nekā jebkad. Turklāt Krieviju sagaida ģeopolitiski izaicinājumi Tālajos Austrumos (Ķīna, varbūt pat Japāna) un Dienvidos (musulmaņu fundamentālisms). Latvija nedrīkst palaist garām vienreizējo izdevību un vilcināties sakārtot valsts ekonomiku, starptautiskās attiecības, valsts institūciju darbu un citas valsts iekšējo spēku (vai vājumu) noteicošās jomas.

Aukstais karš un nosacītā starptautisko attiecību sistēmas bipolaritāte ir pagātnē, bet to vietā vēl nav pilnībā izveidojusies jauna, integrējoša Eiropas starptautisko attiecību sistēma, kurā būtu apvienotas visas Centrālās un Austrumeiropas mazās valstis - bijušās Padomju Savienības

agresijas upuri. Ģeopolitiski Latvija joprojām ir samērā nedroša, taču drošāka nekā 20. gs. 90. gadu pirmajā pusē. Jaunā starptautisko attiecību sistēma vēl veidojas, un mēs vēl nevaram pilnīgi skaidri zināt, kāda tā izveidosies un kāda būs mazo valstu loma tajā. Kopējā tendence tomēr ir pozitīva: jau tuvāko gadu laikā notiks ES paplašināšana un jauna NATO paplašināšanas kārtā, kura ietvers jaunas mazās un vidējās valstis.

Bibliogrāfija

Armstrup, N., "The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts", *Cooperation and Conflict*, Vol. XI, No. 3, 1976.

Baker Fox, A., *The Power of Small States. Diplomacy in World War II*, Chicago (The University of Chicago Press: London, 1959).

Barston, R.P. (ed.), *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States* (George Allen and Unwin: London, 1973).

Bauwens, W., Clesse, A. and Knudsen, O., F. (eds.), *Small States and the Security Challenge in the New Europe* (Brassey's: London, 1996).

Brown, P. G., Shue, H. (eds), *Boundaries. National Autonomy and Its Limits* (Rowman & Littlefield: Totowa, N.J., 1981).

Buzan, B., *People, States and Fear: an Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (Harvester Wheatsheaf: London, 1991).

Buzan, B., Waeber, O. and de Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis* (Lynne Rienner: London, 1998).

Buzans, B., *Cilvēki, valstis un bailes* (AGB: Rīga, 2000).

Calvocoressi, P., *World Order and New States* (Chatto&Windus: London, 1962).

Calvocoressi, P., *World Politics Since 1945* (Longman: New York, 1991).

Chay, J.; Ross, T. E. (eds), *Buffer States in World Politics* (Westview Press, Boulder CO: London, 1986).

Clarke, C., Payne, T. (eds.), *Politics, Security and Development of Small States* (London, 1987).

Cristmas-Möller, W., "Some Thoughts on the Scientific Applicability of the Small State Concept: a Research History and a Discussion", Höll, O. (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Wilhelm Braumüller: Vienna, 1983).

Dommen, E., Hein Ph. (eds.), *States, Microstates and Islands* (Croom Helm: London, Sydney, Dower, New Hampshire, 1985).

Elman, M. F., "The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard", *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 2, 1995.

Gilpin, R., *The Political Economy of International Relations* (Princeton University Press: Princeton, 1987).

Gilpin, R., *War and Change in International Politics* (Cambridge University Press: Cambridge, 1981).

Goldmann, K. and Sjøsted, G. (eds.), *Power, Capabilities, Interdependence. Problems in the Study of International Influence* (Sage Publications: London and Beverly Hills, 1979).

Groom, A. J. R. and Taylor, P., *Framework for International Co-operation* (Pinter: London, 1996).

Groom, A. J. R. and Taylor, P., *International Institutions at Work* (Pinter: London, 1990).

Handel, M., *Weak States in the International System* (Frank Cass & Co. Ltd: London, 1981).

Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The accommodation of conflicting rights* (University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1990).

Harries, O., "The Collapse of the "West"", *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 4, 1993.

Höll, O. (ed.), *Small States in Europe and Dependence*. The Laxenburg Papers, 6 (Wilhelm Braumüller: Vienna, 1983).

Holsti, K. J., *Change in the International System* (Edvard Elgar: Aldershot, Brookfield, 1991).

Holsti, K. J., *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World* (Allen & Unwin: London, 1982).

Holsti, O., *Unity and Disintegration in International Alliances* (John Wiley & Sons: New York, 1973).

Jones, B. R. J. and Willets, P. (eds.), *Interdependence on Trial. Studies in the Theory and Reality of Contemporary Interdependence* (Frances Pinter Publishers: London, 1984).

Kelstrup, M., "Small States and European Integration", Petersen, I. (ed.), *The Nordic Countries and the EC* (Copenhagen Political Studies Press: Copenhagen, 1993).

Keohane, R. O., *After Hegemony* (Princeton University Press: Princeton, 1984).

Keohane, R. O., «Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics», *International Organization*, 1969.

Keohane, R. O., «The Big Influence of Small Allies», *Foreign Policy*, 1971.

Kissinger, H., *Diplomacy* (Simon and Schuster: New York, 1994).

Knudsen, O., *Shearing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments* (NUPI Report 159, May 1992).

Knudsen, O., «Of Lambs and Lions: Relations Between Great Powers and their Smaller Neighbors», *Cooperation and Conflict*, XXIII, 1988.

Krasner, St. D. (ed.), *International Regimes* (Cornell University Press: Ithaca and London, 1995).

Lodgaard, S., "Competing Schemes for Europe: the CSCS, NATO and the European Union", *Security Dialogue*, No. 1, 1992.

Mathisen, T., *The Functions of Small States in the Strategies of the Great Powers* (Universitetsforlaget: Oslo, 1971).

Medvedev, S., *Russia's Futures. Implications for the EU, the North and the Baltic Region* (UPI and IEP: Helsinki and Bonn, 1999).

Moon, B. E., «The Foreign Policy of the Dependent State», *International Studies Quarterly*, Vol. 27, 1983.

Moshes, A., *Overcoming Unfriendly Stability. Russian-Latvian Relations at the End of 1990s* (UPI and IEP: Helsinki and Bonn, 1999).

Mouritzen, H. (ed.), *Bordering Russia. Theory and Prospects for Europe's Baltic Rim* (Ashgate: London, 1998).

Mouritzen, H., *Finlandization. Towards a General Theory of Adaptive Politics* (UK Avebury: Aldershot, 1988).

Ozoliņa, Ž., *Latvijas drošības politikas reģionālie aspekti* (Izglītība: Rīga, 2000).

Plischke, E., *Microstates in World Affairs. Policy Problems and Options* (Washington, D.C., 1977).

Разувасв, В., *Геополитика постсоветского пространства* (Институт Европы: Москва, 1993).

- Rothstein, R. L., *Alliances and Small Powers* (New York, London, 1968).
- Sens, A., *The Security of Small States in Post-Cold War Europe: A New Research Agenda?* (The University of British Columbia. Institute of International Relations. Working Paper No.1, January 1994).
- Simon, J., "Does Eastern Europe Belong in NATO?", *Orbis*, Vol. 1, No. 1, 1993.
- Сорокин, К., "Геополитика современного мира и Россия", *Полис*, No. 1, 1995.
- Tunander, O., Baev, P. and Einagel, V. I. (eds.), *Geopolitics in Post-Wall Europe* (SAGE: London, 1997).
- Väyrynen, R., "The Positions of Small Powers in the West European Network of Economic Relations", *European Journal of Political Research*, No. 2, 1974.
- Vidal, D., *Inequality of States* (Clarendon Press: Oxford, 1967).
- Vital, D., *The Survival of Small States* (Oxford University Press: London, 1971).
- Walt, St. M., *The Origins of Alliances* (Cornell University Press: Ithaca and London, 1994).

Latvijas Ārpolitikas institūta publikācijas

2001

Žaneta Ozolina (red.), **Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi**, 2., papildināts izd. (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2001), 80 lpp.

2000

Ziemeļeiropas drošības arhitektūra: paplašināšanās un Eiropas Drošības un aizsardzības identitātes ietekme. Konferenču ziņojums (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2000), 32 lpp.

Lejiņš A., Nackmayr J. D. (Eds.), **The Northern Dimension: An Assessment and Future Development** (Ziemeļu dimensija: vērtējums un perspektīva) Konferenču materiāli. (Rīga: Konrad Adenauer Stiftung, Latvian Institute of International Affairs, 2000) 88 lpp.

1999

Atis Lejiņš (Ed.) **Baltic Security Prospects at the Turn of the 21st Century** (Baltijas drošības perspektīvas 21. gs. mijā), (Helsinki: Kikimora Publications, 1999), 148 lpp.

Ivars Indāns, Roberts Valdis Gregors, **Latvijas ārpolitika ANO ietvaros** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1999), 56 lpp.

Paulis Apinis, Atis Lejiņš (red.), **Cik drošas ir Baltijas valstis?** Rīga, 1998. gada 5. decembris. Konferenču materiāli (Rīga: Konrad Adenauer Stiftung, Latvian Institute of International Affairs, 1999), 144 lpp.

1998

Valsts drošības un aizsardzības izvērtējums, Latvijas Republikai iejot 21. gadsimtā (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1998), 56 lpp.

The First Round Enlargements – Implications for Baltic Security (Pirmās paplašināšanās kārtas – to nozīme Baltijas drošībai), *Humanities and Social Sciences*. Latvia, special issue 2(19)/3(20), 1998, 5.–196. lpp.

Security and Prosperity in the Baltic Region (Drošība un labklājība Baltijas reģionā) Rīga, 16–17 November 1997. Conference proceedings (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1998), 79 lpp.

Ceļā uz saliedētu sabiedrību Eiropā: Latvijas galvenais uzdevums. Konferenču ziņojums (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1998), 64 lpp.

Roberts Dalsjō, **Vai Baltijas valstis spēj sevi aizsargāt? Par paš aizsardzības spēju kvalitāti un perspektīvām** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1998), 24 lpp.

Toms Baumanis, **Latvijas integrācija Eiropas struktūrās – drošības politikas risinājums**, 2. izd. (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1998), 80 lpp.

Gunnar Artēus, Atis Lejiņš (Eds.), **Baltic Security: Looking Towards the 21st Century** (Baltijas drošība: skats uz 21. gadsimtu) (Rīga: Latvian Institute of International Affairs & Fōrsvarshōgskolan, 1998), 224 lpp.

Paulis Apinis, Atis Lejiņš (red.), **Pēc Madrides un Amsterdamas: Baltijas drošības konsolidācijas aspekti**, Rīga, 1997. gada 6. decembris. Konferenču materiāli (Rīga: Konrad Adenauer Stiftung, Latvian Institute of International Affairs, 1998), 208 lpp.

1997

Imants Lieģis, **Benilukss – sadarbības paraugs Baltijas valstīm** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1997), 82 lpp.

Atis Lejiņš, Žaneta Ozoliņa (Eds.), **Small States in a Turbulent Environment: The Baltic Perspective** (Mazas valstis nemierīgā vidē: Baltijas valstu perspektīva) (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1997), 244 lpp.

Paulis Apinis, Atis Lejiņš (red.) **NATO un Baltijas valstis. Quo Vadis?** Rīga, 1996. gada 7. decembris. Konferenču materiāli (Rīga: Konrad Adenauer Stiftung, Latvian Institute of International Affairs, 1997), 316 lpp.
1996

Olaf Grobel, Atis Lejiņš (Eds.), **The Baltic Dimension of European Integration** (Eiropas integrācijas Baltijas dimensija) (Rīga: LIIA, IEWS, Royal Danish Embassy, 1996), 107 lpp.

Ineta Ziemele, **Eiropas Padome – Latvijas partneris Eiropas norisēs** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1996), 87 lpp.

Uģis Šics, **Latvija ceļā uz NATO** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1996), 71 lpp.

Atis Lejiņš, Daina Bleiere (Eds.), **The Baltic States: Search for Security** (Baltijas valstis: drošības meklējumi) (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1996), 227 lpp.

Daina Bleiere, **Ukraina: Eiropas valsts** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1996), 173 lpp.

Toms Baumanis, **Latvijas integrācija Eiropas struktūrās – drošības politikas risinājums** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1996), 88 lpp.

Paulis Apinis, Atis Lejiņš (red.), **ES un NATO paplašināšana – Baltijas valstu iespējas un perspektīvas**, Rīga, 1995. gada 9. decembris. Konferenču materiāli (Rīga: Konrad Adenauer Stiftung, Latvian Institute of International Affairs, 1996), 214 lpp.

1995

Guntis Štamers, **Latvia Today** (Latvija šodien). Second Edition (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1995), 72 lpp.

Žaneta Ozoliņa (red.), **Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1995), 83 lpp.

Paulis Apinis, Atis Lejiņš (red.), **Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību (Drošības aspekti)**, Rīga, 1994. gada 3. decembris.

Konferences materiāli (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, Konrāda Adenauera fonds, 1995), 205 lpp.

Paskāls Fontēns, **Desmit tēmas par Eiropas Savienību** (Rīga: Eiropas Savienības Komisijas Delegācija Stokholmā sadarbībā ar Latvijas Ārpolitikas institūtu, 1995), 52 lpp.

1994

Edgars Katajs, **Japāna: vakar un šodien** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1994), 62 lpp.

Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, **The Destiny of the Baltic Entente. 1934 – 1940.** (Baltijas Antantes liktenis. 1934–1940) (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1994), 105 lpp.

1993

Guntis Štamers, **Latvia Today** (Latvija šodien) (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, 1993), 72 lpp.

Jelena Staburova, **Latvija–Ķīna–Taivana: trīsstūris vai aplis?** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993), 64 lpp.

Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis, **Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993), 435 lpp.

Kārlis Eihenbaums, **Eiropas Drošības un sadarbības apspriede: mainīgā loma** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993), 56 lpp.

Uldis Cērps, **Politiskās partijas demokrātiskā sistēmā: Zviedrijas pieredze** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993), 68 lpp.

1992

Andris Ozoliņš, **Eiropas Kopiena: Latvijas vārti uz Eiropu?** (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts sadarbībā ar izdevniecību «Izglītība», 1992), 54 lpp.